

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VIII. KÖTET. X. SZÁM. 1879.

BEREGSZÁSZI NAGY PÁL
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

SZÉKFOGLALÓ

IMRE SÁNDOR

R. TAGTÓL.

— Árs 30 kr. —

BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvönnyhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentirásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Arminről. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtti) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defferekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékeszéd Grimm Jakob felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

BEREGSZÁSZI NAGY PÁL

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

SZÉKFOGLALÓ

IMRE SÁNDOR

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1880. máj. 3-án tartott ülésén.)

Elfelejtettük ezt is, mint sok más jelesünket. Azok, a kik a nagyobb közönségnek, vagy a műveltebb olvasóknak megírták íróink életrajzait, — miért, miért nem? — elmellőzték Beregszászi N. Pált, mint sok mást, mint Sándor Istvánt, Pápai Sámuel, Gyarmati Sámuel és többeket, kikről alig valamit, vagy méltatlanul keveset írnak.¹⁾ Ezt a mellőzést, legalább a mi nyelvészünkre nézve, azért csodálhatni, mert a FMO. Minerva 1836- és a Társalgódó 1840-diki folyamátában van egy kis életirata, — igaz hogy jól elrejtve, — mindkét helyen szórúl szóra ugyanaz.

Annyit pedig csakugyan tett, a mennyivel megérdemli, hogy legalább szakemberek s tanulmányozók megemlékezzenek róla; — és a t. Akadémia reményem, nem tagadja meg tőle ülésének egy óráját s rövid időre becses figyelmét. Ezért bátorodom életéről és munkásságáról egy keveset elmondani.

I.

Beregszászi életéről Balajthy József — maga is író, a FMO. Minerva munkatársa, »Munkács leírása« szerzője — mondja el, az előbb említett helyeken, a főbb vonásokat. Egy időben s jó ideig egy vidéken élt amazzal s erősen gyanit-

¹⁾ Beregszásziról a régibb »Közhasznú Ismeretek Tára« nem mond semmit. A »Beregszászi« név alatt a »Nagy« névre utasít; itt pedig eszébe sem jut valamit szólni róla. A későbbi »Ujabb-kori ismeretek tára« már, gondolom, idő után valónak nézi s hallgat. Danielik-Ferenczi könyvök megemlékeznek a XVI. századbeli Beregszásziról és a jelenkori ily nevű rajztanárrol; a nyelvészről egy ígét sem mond. Így tesz a Sz. István társulat encyclopaediája is, míg utóbb Vutkovics és Szinnyi emlékeznek meg róla s a Somogyi lexicon. Ez utóbbi — öt egész sorban, — V. sem bővebben.

lató, hogy vele személyesen is érintkezett; ezért hitelesnek tarthatni. E szerint Beregszászi születése évét nem tudhatni; mert anyakönyve az illető egyháznak amaz időkről, nem maradt meg. Csak annyit mondhatunk, hogy Muzsalyban Bereg megyében csekély birtokú nemes szüléktől született, s hogy alábbi iskoláit Beregszászon végezte. Majd 1774-ben S.-Patakon diákká lett,¹⁾ tanulását kitűnő szorgalommal és sikerrel végezte, s utóbb M.-Keresztesen, Borsod-megyében, iskolaigazgatóságra lépett. Ez időtől fogva hogyan telt el néhány év, arról nincs adatunk; de bizonyos, hogy már 1793-ban Erlangenben kellett lennie; mert már 1794-ben ott tudori rangot nyert s megjelent egy értekezése:

1) Tentamen philologicc-criticum in loca quaedam Aeschyli et Theocriti obscuriora. Erlangae. 1794. E művéről csak az életíró után van tudomásom, — és a maga rövid nyilatkozatából a Tud. Gyűjteményben. (1819. IV.)

Evvel egy időben jelentek volna meg:

2) Parallelon inter lingvam persicam et magyaricam ductum. Erlangae 1794. — és

3) Comparatio lingvae turcicae cum hungarica. 1794.

Ezeket maga említi a FMO. Minervában, alább legutólt említendő értekezésében és az Aehnlichkeit-től szabatosan megkülönböztetve, de az utóbbi megjelenésének helye nélkül Tud. Gyűjt. 1819. IV. és De natura etc. művében 69. l. — Életírója szerint ezek alapították meg hírét nevét Németországban. Nem nagy művek lehetnek; hazai könyvtárainkban nem találhatók.

Nem sok idő alatt nagy ismeretséget és némi tekintélyt is szerzett az erlangeni egyetem és művelt közönség körében. E város tudósai s műveltjei aligha voltak Németország akkori kitűnőségei; de jóakaratauk és ítéletök még sem lehetett csekély értékű. Így történhetett, hogy 1795. július 25-dikén, az egyetem egy régiebb jótevője emlék-ünnepén, ő tartott beszé-

¹⁾ Balajthy 78 évesnek mondja halálakor. Ebből az következnek, hogy 1750-ben született. Így 24 éves korában ment volna deáknak Patakra, a mai rendszer szerint a gymnasiumi hetedik osztályba. Ez pedig hihetetlen. Inkább feltehető, hogy mintegy 16 éves korában ment oda s 70 éves korában halt meg Ardlóban Bereg megyében.

det az egyetem nagy termében, szólván az ö n i s m e r e t r ől.
A beszéd nyomtatásban is megjelent:

4) Ueber die Selbstkenntniss. Eine Rede etc. Erlangen, 1795. Erkölcsei tartalmú, rövid, nem szellemtelen beszéd. A ki-nyomott beszédet Báji Patay Józsefnek és Szathmári Paksi Abrahámnak, Őri Fülöp Gábornak — ez utóbbi ismeretes egyházi ember, theologus író s akkor pataki tanár volt — és több német tudósnek ajánlotta. Említi e munkácskát Almási Balogh Pál is: Magy. tud. társ. Philos. pályamunkák I. 62. l.

Kedvességét még inkább tanúsítja egy más eset. Úgy látszik nyelvészszé őt is a külföldiek buzditása tette, mint Molnár Albertet egykor és Gyarmatit, az ő kortársát. Jónak látta, hogy a magyar és keleti nyelvek hasonlatosságáról tüzetesen írjon — nyomosabban, mint az említettek szerint már előbb tette — s rávéttek, hogy dolgozatát nyilvánosan felolvassa. Ebben, mint (Aehn. I. l.) mondja, hazafiúi kötelességet akart teljesíteni. Mert ezt a »saját hazafiaitól elhanyagolt, a külföldi tudósoktól mellőzött nyelvet« szükségesnek tartja megismertetni, annyiival inkább, mivel megismerése a külföldi tudósokra is tartozik, mellőztetése a történetírásban sok hiányt és tévedést okozott. Húzasamos idő óta s úgy látszik itthon is, tanulhatta e nyelveket; így ösztönözve érezhette magát a hasonlóság fejtegetésére. De legtöbbet tehetett, hogy Seiler, az erlangen-i erkölcsi és széptudományi intézet (»Institut der Moral und der schönen Wissenschaften«) elnöke is felszólította, hogy e tárgyról nyilvános előadásokat tartson. Így született meg Beregszászi főmunkája, a magyar és keleti nyelvek hasonlóságának tüzetes kifejtése:

5) Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen, nebst einer Entwicklung der Natur, und mancher, bishero unbekannten Eigenschaften derselben. Abgelesen in dem königlichen Institut der Moral und der schönen Wissenschaften auf der Universität Erlangen am 19. August, 1795. Von P. Beregszászi, der Philos. dr. und d. freien Künste Magister, wie auch ord. Mitgl. d. Instituts. Leipzig, 1796. Munkáját Magyarország nádorának, József főherczegnek ajánlotta, melegen, hazafias sorokban.

A felolvasott munkának a kis egyetemi város tudós és

művelt közönségére nagy hatása lehetett, — mint következő művének előbeszédéből, de utóbbi értekezéseiben tett nyilatkozásaiból is kitetszik. Férfiak és nők csoportosan keresték fel, hogy adjon nekik tanítást a magyar nyelvből. Így írta azonnal s mint maga (Minerva 1828. 1625. köv. ll.) mondja, a maga fejéből, semmi kútfőt sem használhatva hozzá, a magyar nyelvtan kísérletét:

6) Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländische Sprachen. Erlangen, 1797. című második ismeretes nagyobb művét.

Mind a kettőben menti magát, hogy nem magyarul írt s még inkább, hogy nem írhatta jó németiséggel (Aehnli. Vor-erinnerung, VII. Versuch. XVIII.) Utóbbi helyen hozzá teszi, hogy a német nyelv nehéz és szabálytalan, hogy tőle tökéletes németiséget azért nem kívánhatni, mert születése helyén, életében sem hallott egy német szót.

Az utóbbi dolgozat is magyar előkelőknek és az erdélyi M. Nyelvművelő társaságnak van ajánlva. Hozzá két bírálat van csatolva, Nagy György soproni tanár és ev. lelkész »Einleitung in die ungarisch-philosophische Sprachlehre. Wien 1793.« című nyelvtanáról. A bírálatok eredetileg a jénai Literaturzeitung 1796-diki folyama 42. 62. számaiban jelentek volt meg; most újra azért teszi közzé, hogy így a hazában is ismeretessékké legyenek.

Erlangenben jól volt Beregszászinak dolga; erről ő maga is sokszor örömmel emlékezik. Életírója szerint szép ígéretekkel marasztották ott. De S.-Patakra hitták meg tanárnak s ő hazájához vonzódva, elhagyta a külföldet s a szíves kis városi közönséget, hogy itthon olyan forma helyzetbe jusson, mint egykor Molnár Albert és Tótfalusi K. Miklós.

Először, 1797-ben, a philosophia tanítására hitták. Mivel azonban akkori időkben újabb eszmék és merészebb bölcselkedési irányzatok kezdtek terjedni, a főiskolai — azaz egyházkerületi — előjáróság kötelezi, hogy még annyi időt, a mennyit e tudománybeli alaposság s készség megszerzésére elégnek vél, töltsön külföldön, meglátogatván netalán több német egyetemet is. E célra segély gyűjtését is elrendelte. Azonban a theol. tanára: Öri Fülöp Gábor superintendenssé

választatása által megürült a theol. tanszék is, melyhez a keleti nyelvek tanítása is volt csatolva. Így aztán Beregszászit nem a philosophia, hanem a theologia és keleti nyelvek tanítására hitták meg, — a philosophiára az ismeretes Kant-ellenes Rozgonyit alkalmazván.¹⁾

Beregszászi csakugyan haza jött és székét 1798. július 5-dikén elfoglalta, mint a theologia és a keleti nyelvek tanára. Ez alkalomra irt és elmondott beszédről, mely jellemző szokott lenni, sem e főiskola és egyházkerület jegyzőkönyveiben, sem a főiskolának Szombathy János által irt történelmében, emlékezet nem maradt fenn. Nehéz pedig feltenni, hogy a kiről azt mondják: »publice inauguratus est in professorem« etc. a nélkül foglalta volna el hivatalát.

Nem sokára megkezdődtek bajai. Néhány nap múlva panaszkodnia kellett a számára megajánlt lakás megtagadtatását, a szokott bútorok hiányát; e mellett kérnie kellett, hogy az előleges ígéret szerint terheit könnyebbségek, tantárgyai némelyikének előadására más egyént alkalmazzanak. Az elsőre biztatással felelnek, a másodikat teljesítik annyiban, hogy a görög nyelvet Rozgonyi Józsefre bízták, a philosophia újonnan választott tanárára.

Hivatalos működéséről sem életrője, sem Szombathy fel-

¹⁾ Sz i n n y e i G e r z s o n pataki tanár és főisk. könyvtárnok úr szíveségéből közölhetem az elsőbb meghívásra tartozó, 1796. júl. 11. kelt egyh. kerületi határozatot. »Multis, qui aderant favorabilem de indole, de industria et eruditione domini cl. Beregszászi phil. doctoris, art. lib. mag. Erlangae commorantis, relationem facientibus, eundem D. Beregszászi sub conditionibus jam superius attactis (t. i. hogy görögül is tudjon s a görög nyelv tanítását egy segédtanító által eszközölje) in professorem philos. vocandum esse determinatum est. Quum vero pro temporum ratione moderna philosophiae theoreticae et practicae facies, virum si unquam acri ingenio praeditum, et talem qui se praecipue illis scientiis impenderit, desideret; id vero haud quaquam impossibile sit, virum dictum, licet undiquaque eruditum, non tanta cum animi contentione in hoc praecise scientiarum genere versatum esse, quam versaturus erat, si pro certo se ad hanc cathedram vocatum iri scivisset: per D. Spect. V. curatorem occasione vocationis eidem insinuabitur, ut fine majoris perfectionis et habilitatis acquirendae, hauriendaeque, ne fors etiam in aliis universitatibus experientiae tantum tempus quantum sibi sufficere putaverit, defigat, de eaque. . . D. V. Curatorem certiore faciat.«

jegyzései, sem a tanári, kerületi jegyzőkönyvek után nem tudhatni semmi részletest. Annyit sejtethünk, hogy a már jelzett lakás-ügy, de utóbb is előfordúlhatott nehézségek miatt, ő maga sem lehetett teljesen elégedett; azt pedig életirója után tudjuk, hogy az utóbb is gyakran emlékezetben forgott »gyenge melle és hangja« (!) miatt kedvessége nem igen volt. Nem is folytatta hivatalát öt évnél tovább. Hihető, hogy elmozdítottatásának előkészítése végett, 1803-ban, az újonnan építendő főiskolai épülethez segély-gyűjtés végett küldték ki külföldre Szemere Alberttel együtt. E gyűjtésből semmi sem lett; mert a kormány megtagadta a kiutazástól engedélyét. Beregszászi pedig haza érkezve, barátaitól megtudá, hogy helyébe már más embert néztek ki. Jónak látta hát még azon évi decemberben lemondani hivataláról, bár nem gondolhatjuk, hogy magános létére is, élélhetéséhez segédeszközei lettek volna. Patakot elhagyva, előbb Kassára vonúlt s ott töltött három évet, azután Muzsalyban, születése helyén, csekély családi birtokában töltött nyolcz esztendőt, szőlőműveléssel s kertészkedéssel, — mind addig, míg egy jóltevője hívására Ardón telepedett meg végképen.

Tanársága ideje nem volt írói munkásságára nézve termékeny. Hivatala elfoglalta; de kellemetlenségei is lehettek, segédeszközei pedig kevésbé. Munkái közül egy nagyobbacska sem jelent meg ez időben; de hogy későbbi években kiadott értekezései közül soknak előkészülete ekkorra esik: azt több jeltől gyaníthatjuk. E tájra esik H a g e r ügyében is némely lépése, melyet méltó megismertetnem.

H a g e r J ó z s e f, jeles nyelvtudós s több érdekes nyelvészeti mű szerzője, már 1794-ben adta ki: »Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern. Wien, 1794.« E művet Beregszászi már *Ähnlichkeitja* IV. 169. ll. említi, de németországi lapokban is megróttá, — többek közt a v á r szóról azt állítván, hogy az a persákkal közös és saját szava a magyarnak. Erre Hager »*De rar* hunnorum, contra P. Beregszászi. Londini. 1800.« cz. munkájával felelt. E munkát maga a szerző elküldé Rómába Borgia cardinálnak s általa P. Paulinus de St. Bartholomaeónak, a tudós nyelvész Carmelitának, ki sok ide tartozó munkájánál fogva ily dolgokra nézve nagy és fő tekintélynek tartatott. Erről írta Paulinus

— vonatkozván a húnokról szóló és a *vár*-t is hún szónak valló Jornandesre — »Jornandis vindiciae de *vár* hunnorum... Romae 1800.« cz. 4-r. kis munkáját, — melyet amazzal együtt ismertet Beregszászi a Tud. gyűjteményben, — mint alább említjük. Hager alapnézetét, hogy a magyarok finn-lapp eredetűek, Paulinus nem rosszalja; csak azt rója meg, hogy Hager Jornandesnek a *vár*-ról való nézetét elforgatja, a szót különféle sok nyelvből értelmezi, csúri-csavarja, kimagyarázván belőle: várat, barlangot, tornyot, hegyet, kútat stb. — Beregszászi talán 1802. végén küldé el ugyanazon Borgia cardinál felszólítására, Paulinusnak, *Aehnlichkeiten* és *Versuch* című munkáit — közvetlen ugyan a cardinálhoz intézve, de attól emehhez juttatva —; tőlök egyúttal tatár nyelvtant, és — mint a válaszból kitetszik — a velitrii tud. társaság tagjává tétetését is kérvén. Mindkét kérésre felel neki, Borgia megbízásából, Paulinus. Az utóbbira nézve halasztást teszen, az előbbire pedig azt válaszolja, hogy tatár (érti: mandzsú) nyelvtan nincs Rómában. Effélét Péterváron kell keresni. Minthogy pedig Beregszászi mellékesen véleményt s tanácsot kérhetett a magyar nyelv és nemzet rokonságára nézve is, Paulinus ez ügyben is nyilatkozik s pedig érdekesen. A nemzet eredetének vizsgálásában óvatosságot ajánl. Elsőben ennek ősi szokásait, feliratait, emlékeit, egy szóval hagyományait kell nyomozni. E végre segédkönyvül ajánlja Behamb »Notitiá«-ját (Argentorati 1676.) és Otrókoci ismert művét. Lehetetlennek véli, hogy ezekből a magyar nyelv és nemzet eredetére nézve valami ki ne tűnjék. Ezeket megismerve, a török-tatár népek nyelvével kell a magyart hasonlítani. De csupán a nyelvrokonság csalhat, kivált mikor a szók gyökereit nem lehet kinyomozni; mert bizonyos, hogy akármely nyelvben is sok szó van, igen régi, melynek viszonyát s valódi eredetét a legtudósabbak sem bírják kimutatni. A Beregszászitól felhozott *ata ana* a malabároknál is *atscha ama*; de azért az indusoktól ki származtatná a magyarokat? Nem helyteleníti, hogy a scytha-tatár nyelvekkel hasonlítják össze a magyart; de a finn-lapp nyelvekkel ő nem hasonlította s ahhoz nem szólhat biztosan... Szükség, hogy az avarok nyelvével, továbbá a kubánival, zyrjännel, permivel, mordviannal (»kubacsinisch...

zyranischa, permischa, mordvischa...») hasonlítsák össze. Nem oly könnyű dolog ez, mint gondolnák. (E levél kelt 1803. február 26.) — Nem tudhatni, mily hatást tett az e levélben közlött tanács és elég határozott útasítás Beregszászra. Any nyit láthatni, hogy a finn-lapp rokonság ellen nem szólott többet s e tárgyról munkáiban hallgat, — még Gyarmati munkásságára sem céloz, úgy látom, seholsem: de a keletiekkel való rokonságot s kivált az e rokonságból vonható tanulságokat mindenütt szem előtt tartotta s minden dolgozatán átvitte.

Ez az érintkezés még tanárságában történt. Hivatalából lett kilépése óta sanyarú helyzetben élhetett. Vagyona s jövődelme állapotjáról, a muzsalyi családi birtokról, nincs adatunk; de valóban csekély lehetett. Csak időnkint találkozott jótévők enyhítették helyzetét. Muzsalyban találta fel és látogatta meg b. V a y M i k l ó s tábornok, a lelkes kitünő hazafi, kiről az akkori évek országgyűlései történetében Horváthnál s Kaczinczy leveleiben olvashatni s ki egyszersmind sokat útaszott és valóban tudós főúr volt. Ez, mint egyházában tekintélyes ember, lelkeszséget ajánlott Beregszászának, igérvén neki a legkedvezőbb helyzet, legjobb állomás eszközését; de ő azt, főkép gyenge melle miatt, el nem fogadhatta. Majd ugyan e nemes főúrtól, Muzsalyban a báró birtokán, egy telket nyert ajándékba. És ismeretségbe jutott B. Perényi Zsigmonddal, ki Muzsalyból Ardóba hitta magához, hová B., közvetlen Pestről, hol akkor egy ideig tartózkodott, el is költözött. E derék főúr lett az öregedő tudósnak legtevékenyebb, legkegyetesebb, valóban családiasan szerető jótévője. Titkárává tette, levéltára rendezőjeül és öréül alkalmazta; házában nagy becsületben s teljes kényelemben tartotta halálaig.

Még elébb történt, hogy segítséget, jótéteményeket s jutalmakat vett különböző egyénektől és testületektől. A tiszántúli reform. egyházkerület közgyűlése Benedek Mihály superintendens és Péchy Imre főgondnok — amaz a debreczeni nagy magy. grammatika egyik munkatársa, emez az utóbb ismertessé lett hazafias septemvir és egy becses nyelvügyi munka szerzője — elnökségök alatt, 1815. évi aug. 3., minden megelőzőtt kérelem vagy ajánlás nélkül, hihetően a Derivatio megjelenése alkalmára s a nyelv és orthologia védelme jutalmául,

100 forintot küldött az akkor Pesten időzőtt nyelvtudósának.¹⁾ Ily érdekes és szép tény volt, hogy 1815-ben megjelent s most említett művét, Szatmár megye rendei, magok kebelében Izsák Sámuel alispántól gyűjtetett 1000 frttal jutalmazták s hogy ugyan e célra Szabolcs megyében is kezdtek gyűjteni (Dessewffy és Kazinczy, Level. II. 60.) Így jutalmazták 20 évvel azelőtt Erdély rendei Gyarmati S. »Okoskodva tanító Nyelv-mesteré«-t. — Részvét és tisztelet jele volt az is, hogy mint nekrológja (Tgy. 1828. VIII. 130.) mondja, Beregszászi nemcsak a göttingeni, erlangeni, jénai, velitrii tud. társaságok tagja, hanem Pest, Máramaros, Ugocsa, Zemplén, Borsod megyék táblabírája is volt. Ez utóbbi címeket, egyen kívül, mind 1815. után kapta. Ez a B. iránt való részvéten kívül egyebet is mutat: a nyelv régi színében fentartása körüli közfigyelmet és azért való buzgólkodást; az úgynevezett nyelvrontás elleni felgerjedést a legmagyarabb vidékeken. Egymás után következtek: a Mondolat, a B. Derivációja, az Ó és új magyar, az Új szellem.²⁾ Ludas Matyi — ezt Kazinczy maga ellen

¹⁾ Érdekes a Révész Imre úr szivességéből itt közölhető egyházkerületi határozat és B. köszönő irata. A jegyzőkönyvi 100. sz. a. határozat így szól: »T. T. Beregszászi Pál úrnak kibocsátott munkái consistoriumunk előtt ismereteselek lévén, hasznos fáradozásinak némi-némű megjutalmaztatásául, debreczeni pred. és . . . perceptor T. Márton József uram küldjön számára Pestre, a keze alatt lévő cassából 100 azaz száz rh. forintot.« — Ugyan azon évi (1815) nov. 10. 136 sz. a. felolvastatik B. P. köszönő levele, mely így hangzik: »Főtiszteletű Consistorium! Vettem, háladatos szívvel vettem . . . M. J. urtól azt a 100 frtot, melyet a ft. Cons. e folyó auguszt. hónapnak 14. napján nekem, — anyai nyelvünk körül tett költséges fáradságomnak néminémű jutalmául — kegyesen rendelni méltóztatott s cassájából kiadni parancsolt. Mely nagy belső és háladatos érzéseket gerjesztett legyen bennem a ft. Cons. rólam való megemlékezésének s atyai gondoskodásának értéke, én szóval eléggé ki nem fejezhetem. Alázatosan köszönöm a ft. Cons.-nak velem közlött különös kegyes jótétéményét. Háladatossággal emlegetem azt, míg élek. . . . Pesten, aug. 31. 1815. alázatos szegény szolgája. Beregszászi N. Pál.«

²⁾ Szeged, 1824. Vigjáték formában. Némely személyének neve mintha az élőkre vonatkoznék. Péld. Kolomposi talán Kazinczy, Schelmeczky=Helmeczi, Bojzi=Bajza (még csak 20 éves!). A 75. l. Quaispe-laquis=Képlaki—Szemere álnéve. Megjelennek Gyöngyösi, Révai, Csonkai árnyékaik.

irottnak nézi (Dessewffy level. I. 346.) végre a debreczeni kalendáriom Versprittye. Köztök legkomolyabb, legalaposabb B. műve, mely nagy hatást tett és tetszést nyert a Dunán túl is, de a Tisza vidékein is, — kivált, mint Kazinczy maga emlegeti, tőle szabadelvűségeért is idegenkedő hitfelei között.

Legnemesebb jótévője, ismétlem, b. Perényi volt. A hetveneshez közelítő öreget 1826-ban szélhűdés érte. Kegyura igazi kegyelettel orvosoltatta s ápoltatta, bajának rohamosságáról értesülvén, érette útazott le a távol való fővárosból, hol országgyűlésen időzött. Valódi családias hű gondviselés és ápolás között halt meg a hetven évet haladhatott tudós, 1828. május 18. És legegyszerűbb szertartással temették el az ardói köztemetőben.

Magános élete első éveiben s a tájon, hihetően magyar folyóirat hiányában, németül írta három értekezését, mely itt következik:

8) Etwas über die magyarische Orthographie von. P. v. Beregszászi prof. d. orientalischen Sprachen an dem ref. Collegium zu S.-Patak. Tehát még tanár korában. Megjelent ez a Zeitschrift v. u. f. Ungern. 1803. IV. Bd. 85—102. ll. — Ugyan ez időtájról való:

9) Über die Natur und Eigenheiten mancher magyarischen intransitiven Zeitwörter und ihrer Abwandlung. Zeitschrift v. u. 1804. VI. 370—375.

E folyóirat számára írta, de ott ki nem adhatta:

10) Über die unregelmässigen Zeitwörter im Magyarischen.

E három értekezés két elsőjét újra, a harmadikat először adta ki mindjárt említendő *Derivatiója* végén.

Ez időtől (1804) fogva jóformán tíz évig, 1815-ig, alig találjuk irodalmi munkásságának jelét. Legalább a mennyiben a hazai irodalom ismeretéből ítélhetünk, szünet állott be írói tevékenységében. Mi okon? Talán azért nem írt, mivel nem nyomathatott. Ime Schedius Zeitschrift-jében sem tehette közé egyik legjobb értekezését: a rendhagyó ígéről valót. Maecenas nem volt; kiadó szerkesztő sem találkozott. Nem is volt ily czélra folyóiratunk. A magyar írók a »Bécsi Annaliskban« — Kazinczy gyakran emlegeti így a Wiener Annalen

für Literatur u. Kunst-ot — vagy a hallei stb. külföldi lapokban ismertették a magyar irodalom termékeit. Maga erején pedig nem nyomathatott semmit. Több helytt panaszolja, hogy könyveibe sok keserves fáradsága, azonfelül 140 aranya veszett. Jegyzet, szótárhoz előmunkálatokat teszen; de közzé nem teheti. Ily panaszát találni az imént említett Zeitschrift 1804. IV. 96. l. Tgy. 1819. IV. 69. Tgy. 1820. VII. 101. l. Utóbbi helyen így: »Kár hogy a magyar lexiconban minden ige nem a 3. személyben van feltéve, mint a zsidóban vagy. Ilyet akartam én írni; de nem volt mit aprítani a téjbe.« — Derivatio Praef. XI. l. így: »oleum et operam (praeterea 140 aureos numos) perdidit.« Könyvei S.-Patakon, Pesten heverték eladatlan. Derivatióját is csak Kulcsár István segítségével adhatta ki, más-kép a moly emésztette volna meg. (Praefat. XIV. l.) Előbbi hét műve, a nagyobbak, egy részét a s.-pataki főiskola előljárósága vette volt meg. De árát a szerző soha sem kapta meg. E dologról B. még tanárságról lemondása után, és sanyarú helyzetében is hallgatott; de halála után, testvére András kérését intézett ez ügyben az egyházkerülethez, annyival inkább, mivel a ládából a könyvek is elenyésztek.¹⁾

Az előbbiek után tizenegy évvel jelent meg az a nagyobb önálló műve, melyről már itt is többször volt emlékezet.

11) *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica.* Pestini. 1815. Nagy 8-r. Maga a mű XVI. 215, a hozzá toldott három értekezéssel 265 l. — Birálta Kazinczy először a hallei Lit. Zeitungban 1816. (Igy gyanítja B. »Két Értekezés« 51. l. De ez Kazinczy levelezéseiből nem hozható ki.); azután a Tgy. 1817. XII. füzetében. E bírálatra B. választ írt s beküldé a Tgy. szerkesztőségéhez. Ez azonban, gr. Teleki József tanácsára, ki akkor a folyóirat szerkesztőségével kapcsolatban volt, terjedtsége miatt tőle a kiadást megtagadta s így történt, hogy B. csak húzamos idő múlva adta ki bírálatát vagy válaszát ily cím alatt:

12) A Tud. Gyűjteményből kihagyott két darab értekezés. I. Penna háború nemzeti nyelvünk dolgában. II. A S.-Pataki collegiumról tett tudósítás megvizsgálása. Nyomt. Nem-

¹⁾ Szinyei G. ur közlése után, az illető jegyzőkönyvekből.

Pesten, 1820. Az első értekezés, mely ráunk nézve fontos, sokkal nagyobb, 108 kis 8-r. lapra terjed.

A magyar tudományos folyóiratok létre jövése után következnek:

13) A nemzeti nyelvünk tanulásának szükséges voltáról. Tgy. 1819. IV.

14) A nyugvó V-ről. Tgy. 1819. VII. 91. l.

15) A magyar nyelvnek igen különös és legnehezebb tulajdonságairól az igében. Tgy. 1820. VII.

16) »Hager' De *vär* hunnorum. Romae 1800. és Jornandis Vindiciae de *Vár* hunnorum, auctore P. Paulino de Sto. Bartholomaeo« cz. munkák ismertetése. Tgy. 1822. II. 102.

17) A nyugvó j-ről. Trattner J. T-hoz levélképen. Tgy. 1822. V.

18) Némely észrevételek azon észrevételekről, melyeket a m. szókötésre írt Virág Benedek. Tgy. 1822. XII. (Virág B. észrevételei. Tgy. 1821. XI.

19) A magyar beszédbeli hibákról. Tgy. 1823. VI.

20) Az ik-be végződő igékről. Tgy. 1825. VIII.

21) A mai sokféle nemzeteknek és nyelveknek eredetéről. FMO. Minerva. 1826. 1587. l.

22) A m. nyelv és literatura gyarapodásáról és a beszéd és írás tökéletességének akadályairól. Tgy. 825. VII.

23) Az -ik végzet igéinkben. Élet és Literatura II. 255. l. E mű úgy született, hogy az É. és L. szerkesztője a befolyt dolgozatokat bírálatra ki szokta adni, s ahhoz képest a mint ajánltatott, és olykor a bírálattal együtt tette közzé. Így adott ki B-nak is egy érdekes párbeszédet az *ik*-es igékről; így közölte ezt is, Beregszászi bírálatát is. — Különben e folyóiratban többször van B-ra czélozás. Egy cikkéből, melyet mindjárt említünk, a Minerva nyelvéről, egy darab közölve Élet és Literatura I. 248. 249. ll. — A *v á r n a g y* szót védelmezi elene; uo. I. 276. — Itt van szemére hányva, (több helyen is) hogy a szokást, empiriát védő nyelvész maga is csinál új szokat. (L. utóbb.)

24) A felső M. O. Minerva nyelvéről. Tgy. 1826. V.

25) Europa herczegasszonyról. Tgy. 1827. VIII. Történelmi és nyelvészeti értekezés.

26) Leschka Elenchusának ismertetése. FMO. Minerva 1827. 1078.

27) Egy tekintet a magyarországi culturára a XI. században FMO. Minerva 1827. 1336.

28) *Dissertatio de natura, indole et qualitate lingvae magyaricae s (de) primis grammaticae principiis ac elementis ad promovendam lingvae hujus cognitionem, studiumque ejusdem facilitandum* . . Pestini 1828. — A kis 8-r. 91 lapra terjedő munkácska mintegy rövid jellemzése akart lenni a magyar nyelvnek. Végén, az előbb tárgyalt nyelvtani tételekből némely következtetéseket von a nyelv szellemére és tanulhatóságának bebizonyítására. Bezárja Leschka Elenchusa ellen intézett bírálattal, mely előbb méltatlan gúnynyal illetván a nem rosz akarató író, utóbb avval akarja megczáfolni, hogy szláv nyelvből vett szavainkat a persában is megtalálván, emeből valóknak állítja, szembetűnő tévedéssel.

29) A magyar nyelvbeli suffixumokról FMO. Minerva 1828. 1625. 1.

30) A régi scythákról. FMO. Minerva 1828. 1727. 1. — Régi írók adatai a scythákról. Jeles tulajdonaik. A »sírvermek« nálok és nálunk.

II.

Irodalmi munkássága külföldön kezdődött; ha ott nem kezdődik, a hazában talán nem is fejlett volna ki. Német tudósok ellen lépett fel; ezek ellenében is német tudósok biztatták és segítették, — legalább míg külföldön élt. Azok adták meg az irányt, melytől a hazában sem tért el soha; melytől elfordíttatni magát nem engedte. Nem módosította nézeteit sem Sajnovics és Schlözer, sem Révai és Gyarmati hatására. Nem is igen emlékezik ezekről, még ott sem, a hol határozottan Révaival van egy véleményen, vagy nyomába lép, — mint az igék ragozásáról írtakban, — mely tárgyat gyakran vesz elő, újra meg újra fejteget és fejleszt. Sajnos, hogy a legjobb magyar írókról s épen nyelvészekről sem szerez tudomást. Méltán veti Kazinczy ellene, hogy Baróti Szabót, Pápaít nevükről is alig ismeri. Valóban ennek sem okát, sem mentségét nem tudjuk találni. Révai és Versegly vitájokra csak legutolsó műveiben, egy helyen gondol.

Külföldön eltanult s megerősödött nézete mellett, a keleti nyelvek hasonlósága felől, a nyelvtani korkérdések érdeklik: az orthographia, az igék ragozása, kivált a rendhagyóké, a szóképzés. Az elsőt egyeben kívül a jotisták és y-nisták vitája, a másodikat Révai és Verseghy s feleik küzdése, az utolsót a mindúntalan szóban forgó nyelvújítás ügye tehetette érdekessé még neki is, ki, mint mondók, a magyar irodalommal s írókkal keveset bíbelődött. A »Mondolat« és az általa támasztott mozgalom vonhatta magára figyelmét, majd a Tud. Gyűjtemény nyelvügyi czikkei. Ily hatásra s talán magán biztatásokra is készíthette a hazában irt legjobb, legbecsesebb művét: a Derivatiót. Ez pedig bele vitte a Kazinczyval folytatott vitába és előbb említett »Penna-háború«-ja kiadásába. S pedig, kivált hazai irataiban, alig találhatni vitázó hajlamnak nyomát. Csak általánosságban s elvontan szól a német tudósok ellen, kiket első műveiben említ; úgy az újításokról is. Ha Kazinczy és érette némely barátja, péld. Dessewffy ingerültekké lesznek a Derivatio némely kifejezése ellen (audaculus stb.), elfogultságnak, vagy épen ingerlékeny féltékenységnak adják jeleit. Előbb említett irata után épen nem vitázott. Mint korábban nem felelt Hagernek, némán tűrte Schlözernek nyilvános előadásain tett sértegetéseit: úgy hallgatott s csendesen dolgoztatott utóbb is. Főkép pedig épen nem pártoskodott.

Egy alapgondolata volt, melyet feltalálhatni dolgozataiban, elsőtől az utolsóig: a magyar nyelv jelessége. Épen abban az időben élt, mikor a nyelv jogairól, köz ügyvitel és oktatás eszközévé tevéséről, kiműveléséről legtöbb szó volt. Mikor leginkább féltették az alkotmánynyal együtt a nyelvet, a nemzeti létel eszközét. A classikai formájú lyra, a Kisfaludyak nemzetiessébb költése, az epika feltenyészése korában. Mikor dicsérték a nyelvet, mert szerették; szerették mert féltették; épen ez okokból tanúlták, fejtegették. Meglehet, hogy többet fejtegették, mint tanúlták, inkább szerették mint tudták, — a mi bizony hiba. De annyi igaz, hogy a nyelvet sem tartották volna meg, az irodalmat sem tették volna gazdaggá ily szeretet nélkül, kivált nyelvészek. Egy szóval az évszázad első negyedében irogatott, és a múltnak végén. Innen van, a mit e nyelvről a többi közt Aehn. 203. Versuch: XI—XIV. Derivatio 211.

De natura 66. s. köv. ll. elmond. Magasztalása főképp a nyelv alkotmánya szabályosságát, nemes egyszerűségét illeti: hogy egy declinatioja s conjugatioja van. Dicséri hangzatosságát, énekhez alkalmas voltát, mértékességét, a mássalhangzók torlódásának hiányát, még szók belsejében is, és a mi evvel jár, a magán- és mássalhangzók kellemes és arányos vegyülését. — Az idő jele, egyszersmind az ő nyelvszeretetéből folyik az is, hogy csaknem minden munkáját hazája s nyelve szeretetével igazolja. Hogy nemzetére akart hatni s nyelvét becsesebbé tenni, ezt tanúsítják első művei ajánlásai is.

A nyelv egész életét fel nem öleli; a nyelvtan minden tárgyát, annyiival inkább kérdését nem tárgyalja, — kivált utóbbi műveiben csak néhány tétel fejtegetésére szorítkozik. E miatt gyakran ismételi. A nyugvó *V*-ről, a kétféle *é*-ről, — az igék, kivált némely igenemek ragozásáról, ugyanazokat, ha nem épen egyformán is, és bizonyosan bővitve és tökéletesítve, többször elmondja.

Különben munkásságának két fő tárgyát különböztethetjük meg: a nyelvrokonság kérdését és a nyelv belső vagy saját törvényeit. A kettőt összekapcsolja az által, hogy amahol emerre következtetéseket von; de mégis igaz, hogy egy időben, eleinte, leginkább az a felsőbb kérdés foglalkoztatta; utóbb főképen emez. Mit és miképen fejteget? Arról következik szólanom.

III.

A tizennyolczadik század, sőt az utóbbi idők is, nehezen váltak meg attól a gondolattól, hogy a nyelvek közös kútfejét a héberben kell keresni, — mint az emberiségét az első párban. A szélesebb körben elfogúlatlanabbul nyomozódott Leibnitz s utódai sem vonhatták el e felvételtől Németország tudósait. Nincs mit csudálkoznunk rajta. Kaulen még ma is él s a babeli nyelvzavarról, tehát a nyelvek közös eredetéről való nézetét ma is hirdetheti; akármit beszélt is Pott ellene. A nyelvek osztályozása, akár lélektani, akár természetrajzi alapon, még ma sincs úgy megállapítva s általán úgy elfogadva, hogy sok kétség ne férne hozzá, eltérésekre ne adna okot. Kisebbségi körök megállapítása sikerült; de a távolabbi rokonság és

családok, az atyafiság fokozata, a nagy családok viszonya, a nem-rokonok hasonlóságai s effélék felől folyvást nyomozódnak s újat meg újat találnak. Az is szóban forog: mily nyomai lehettek a külön fajta nyelvek ősidőbeli érintkezéseinek, egyiken vagy másikon; nem lehet-e például oly nyomokat találni valamely nyelven, melyeket ő az ősi örökségből megtartott, testvérei pedig elvesztettek.

Alig van bárhonnán egymás mellé állított két olyan nyelv, melyben valamilyen hangzat- vagy alakhasonlatot ne lehetne találni. A hang, kivált a főbb hangok, melyeket az ember a mindenütt egyforma alkatú beszédszervekkel létre hozhat, melyekkel jelölhet, nem sokfélék; a lassanként megjelölt dolgok, érzések, gondolatok száma végtelen; az elnevezés hát a legtávolibb világ részekben is egyezhet vagy találkozhatik. E véletlen egyezésekre és a művelődés századaiban, ismeretlen úton messze elszállongott egyes szók azonos hangzatára, alakjára támaszkodott sokszor e század hasonlító nyelvésze. Innen volt ekkor s ezután még sokáig, az a sok ellenmondás a földolgozókra nézve is; annyival inkább, mert a nyelvtudomány s pedig nem csak az összehasonlító, hanem az egy nyelv körében forgolódo is, igen gyakran bibelődik a kezekből könnyen kisikló apróságokkal. E miatt történt az is, hogy Erlangenben Beregszászról a keleti rokonság vitatására ösztönözték; ugyan akkor, csak két évvel később, Göttingenben a finn-lapp nyelvek tanulására, azokkal való összehasonlításra biztatták Gyarmatit. Mint a mi éveinkben az etruskot St i c k e l séminek, T a y l o r áltajinak, C o r s s e n indgermannak találta: úgy találta akkor is, a mi nyelvünket és a finn-lappokat, egyik »*azonosok*«-nak, a másik teljességgel nem is hasonlóknak. Mert érdekesen beszéli el Beregszászi (Aehnlichk. 170. l.) hogy a midőn St i e r n h i e l m svéd tudós 1671-ben jó számú oly szót talált Molnár A. szótárában, mely a finnekével közös: a hires mennyiségtudós C l a i r a u t, az épen Párisban időzőtt gr. Teleki Józseffel (1760.) kétezer magyar szót hasonlítgatott ugyanannyi finnhez s köztök csak egyetlenegy talált hasonlót. Természetes; az első nyelvész volt, az utóbbi matematikus. Még kevésbé tetszetik vissza, hogy a történetírók és a költői lelkű emberek másképp látták, más indulattal fogadták ezt a rokonsá-

got. Pray, Huszti, Budai máskép, mint Molnár János, Dugonics és Pereszlényi. Budaiuál az az összehasonlítás eredménye, hogy legalább a Miatyánkban egy szót sem talál hasonlónak; de talál Molnár, a találtakat szívébe, szájába fogadja, énekelvén Sajnovicshoz: »Tordasi Sajnovicsom, Wardhúsai Karjeli *pélem* stb.«

Módszer nem volt; a történelmi alap hiányzott. Nem esoda hát, ha B. is a keleti nyelvekben kereste a hasonlókat, czekek neve alatt többnyire három törzset zavarván egybe: a sémit, árját és áltajit. Így hordja fel többnyire az összevetett sajátságokat is. Különösebb gondja mégis az újpersa és török nyelvek hasonlítására van fordítva. Különösebben a persa és magyar, majd a török s magyar nyelvek párhuzamáról adta ki legelső nyelvészeti munkáit, — melyeket azonban csak az ő említése után ismerhetek, — de éppen az ő maga említése után kicsiny dolgozatoknak gyanítok. (De natura et indole 69. l. Tgy. 1819. IV. 69.)

Mily alapon s móddal bizonyítja hát a magyar és keleti nyelvek hasonlóságát? A fő munka czímén »hasonlóságot« mond; de gyakori származtatásai héberből, persából, stb. többet jelentenek. Azt, hogy rokonságot ért.

Beregszászi, úgy látszik, nem kevés szorgalommal tanulta e nyelveket, kivált a hébert és arabot, a persát és törököt. Az időben erre ösztönt és előkészületet adtak a hazai főiskolák is, melyekben nem volt ritkaság az alapos exegeta és orientalista; további segédeszközöket pedig az erlangeni egyetem adhatott. Az irogatásra azután mindenesetre itt ösztönözték, — mint az Aehnlichkeit előszava végén elismeri.

Jól gondolta, hogy a nyelvek alkotmányát kell összevetni; csak bírt volna valóban helyes nézettel arról is, mi ez alkotmányra nézve fontosabb, mi kevésbé lényeges; csak talált volna fel némely nagyfontosságú különbségeket, az egyezésekkel szemben.

Az alkotmányra vagy rendszerre nézve mutat ki elsőben, némely hangtani egyezéseket. A magyarban és a héberben és több oly fajta nyelvekben van nyugvó és mozgó *h* (erősebb és gyengébb hehezet, több jegygyel írva) és *v j*. Ezek néha nyugosznak, azaz nem mondatnak ki mássalhangzó előtt; mászor megmozdulnak, azaz kimondatnak; majd egymással (*j v*)

fölcserélődnek, sőt egészen ki is maradnak. Felhossa a magyarból *éh tereh juh rüh ó (v) jó kö fü mü* stb. számos szót. Ezekben a *h v j* csak akkor tűnnek elő, ha utánok rag vagy képző, magánhangzó kezdettel járul. Tehát ott is, mint am azokban, hol nyugszik, azaz nem ejtődik ki, hol megmozdúl, azaz kimondódik a szelletféle. Ejelenséget igen sok példával világosítja, és némely példája, a hangsajátságánál fogva is, de az ő korában azért is érdekes volt, mert némely szavaink kapcsolatának s eredetének megismerésére vezetett. Így, kivált az ő idejében érdekes volt összevetni, hogy *elő* és *eleve*, *élő* és *eleven*, *új* és *ív* stb. kapcsolatban vannak, — s ma is figyelemre méltó, bár nem az ő hasonlítása alapján, az a nézete, hogy a 3. személy ragának *j*-je, ő szerénte az *ö*-höz tartozó előszellet (*vő*) maradványa, — mely hang néha megmarad: *vágja haragja*, néha *i*-vé lesz: *nézi, kési* (kése, mint szeri rendi), másszor elenyészik, mint: *világa keze*, — és elváltozik, legalább tájszólasban így is: *kezesse*.

E tétel neki igen kedvelt és főfő tárgya. Újra meg újra foglalkozik vele, nemcsak az Aehnlichkeit 1—3 czikkeiben, hanem Versuch-jában, Derivatio-jában (ismételve), mellékesen több értekezésében és tüzetesen a Tgy. 1819. VII. és 1822. V. füzetében. Ennélfogva utóbb is visszatérek reá.

Továbbá hasonlatosságot talál abban, hogy sem a magyar, sem a sémi nyelvekben nem fordul elő a mássalhangzók oly összetorlódása, mely által a szó két mássalhangzón kezdődne. Hogy ez sem bizonyít lényeges hasonlóságot, az újabb nyelvészet megbizonyította, tanúsítván, hogy ez a sajátság sok más fajta barbár nyelvekben megvan, sőt bizonyos esetekben az új latin nyelveknek is tulajdona.

A magyarban nincs *nem*, mint a sínaiban, persában és törökben sincs. Itt azonban érdekes és maig fontos megjegyzést teszen. Nagyon hihetőnek találja, hogy a grammatikai *nem*, későbbi fejlődés műve, a nemetlen nyelvek régiebbek és — szerinte — az ősi nyelvhez közelebb állanak; nincsenek úgy kiművelődve, mint a melyekben *nem* van. A régiek nyelve úgy lehetett, mint a gyermekek nyelve; ezek sem különböztetik meg a nemet, mikor beszélni kezdenek. Később *gondoskodtak* kétféle majd háromféle nem-jelölésről. Innen van, hogy a biblia

régibb könyveiben a himnemű névmás *hu* (𐤅𐤁) állott nőnemnek megfelelően is, — a nőnemű áll semleges jelelőjeül is, — a himnemű többes raga *-im* (𐤅𐤁𐤍) nőnemű szók mellett és megfordítva az *óth* (𐤅𐤁𐤏) himneműek mellett (5. §.)

E nézetét, bár bizonyynyal nem eredetileg sajátját, azért látom figyelemre kiválón méltónak, mert e nézetet napjainkban is emlegetik és a nyelvrokonság megítélésében felhasználják. Mertépen legujabban mondja Anderson, az akadémia előtt is felmutatott és ismertetett *Studien*-ében (88. l.), hogy a nyomozók egyhangú véleménye szerint, a nem-jelelés nem tartozik a nyelvek legősibb fejlődése korába s a nem hiánya vagy megléte nem teszen a nyelvrokonság megítélésében elvi különbséget. — Legalább elég korán ismerte B. is e nézetet; korábban, mint némely más nyelvészeink.

A héber és arab névelő (hal- ha- al-) a magyarhoz hasonlítanak. Mert mássalhangzó előtt elvesztették (a héber) és elvesztik (arab) végső *l*-jeket és utánok a következő mássalhangzó megkettőztetődik. Nem kell megjegyeznem, mily csekély értékű hangjelenség ez, hányszor fordul elő újabb latin nyelvekben is.

A casusokat a héberek stb. ragokkal vagy constructióval fejezik ki. Az utóbbi úgy esik, hogy mint a magyarban ez: *-ja -je*, úgy ott is a harmadik személy névmásából lett rag áll az egyik szó mellett, ha birtok vagy szoros kapcsolat viszonya tétetik ki. A *le* rag pedig héberben, a magyar *-nek-nek* felel meg. És felveszi ez is, a többi esetragok is, a személyragokat. És a ragok mellett a törzs változatlan marad. — Itt azután mellékesen *isten-t* az indus *ized*-től vagy ó persa *yezdan*-ból eredtetik, mint már előbbieik is, — s a *-nak -nek-et* a héber *anóki*-ből magyarázza, mit nem tesz vala, ha az előtte ismeretesnek látszó török-tatár genitivus-ragra gondol, a melyet akárhányszor maga is hoz fel, Kalmár is említett, sőt a mi *nek-ünkkel* világosan összevetett. — Még különösebb, hogy a sémi ragok elől-állását és a magyarok s törökök hátul járását sem vette tekintetbe.

Nemzet-neveket több keleti nyelv alkot *-i* képzővel: arami mitzri (egyiptomi) stb.; sőt köznevektől is formál ily betűvel: *jómi*: napi, *artzi*: földi.

Különösen fontos hasonlóságot talál a személynévadások között, kivált az *én, te-re* s e névadások ragozására nézve. Az *övé* az *ö*-ben nyugvó *V* előtűnését találja s hasonlítja az *au* vagy *ó* kurd névmáshoz, melynek *avi*=illius alakja van.

Az igék ragaival a személyre mint tárgyra vonatkozás is kifejeződik a héberben stb., mint a magyarban is; de itt csak a második személyre irányuló: szeretlek szerettelek-félekben. — Ez igen fontos hasonlatosság; de a rokon nyelvekben sokkal hasonlóbban és teljesebben van ez a jelenség kifejlődve.

A személynévadások birtokjelentéssel járúlnak a nevekhez ott is, mint itt: *apám abi* stb. És ezek nagyon hasonlítanak hangzatra nézve is a miénkhez, legalább a persában: *tanam* tanat *tanvi*. — És az ily alakok az esetragokat is felveszik. És e mellett a particulák — voltaképp ragok — is felveszik ugyan e személyragokat, vagy ragokká vált névmásokat.

A *ki* és *mi*, némi különbséggel jelentésökre nézve, ott is megvannak — mint az árjában és áltajiakban. — *Magam magad* névmás természetű törzse helyett lelket mond a magyar beszéd is, mint a héber és az újszövetségi görög, és némely más testrészek neveit: *fű, kéz, szív* stb. De e kifejezéseket, tropusokat vagy a bibliából tanúltuk el, vagy ősi és természetesen minden eszmélő néppel közös szólások, — mint péld. a göröggel, kinek Homérjánál ily szólás nem épen ritka.

A héberben a múlt, magyarban a jelen idő egyes harmadik személye a tiszta ígétörzs, péld. arat marad. Képzők (literae serviles) által itt is, ott is, sokféle mellékes jelentésű igét formálhatni. A képzés módjait nem veti össze, — különösen mellőzi pedig az előltett betűk által formáltakat és a hangzók változását ily esetben; a mi lényeges dolog volna. — A *hat-het* képzést feltalálja a törökben.

A kicsinyítő *-ka -csa* végzeteket kimutatja a persában, *-ka -ck -ik* alakban a szlávoknál.

A *nemet* a török és persa előltett külön szócskákka jeleli. És itt az efféle *ner mada* szokat; melyek árja eredetűek, összezavarja az áltaji eredetű török *arşlan buya inek* stb.-vel. A magyarból például: fiú gyermek, leány gyermek, asszony ember, him oroszán stb. ilyet hoz fel. *Német*-t nem ismeri, va-

lamint a régibb, például Heltainál gyakori *aggné, aggebné, roszné* féléket sem.

Hasonló összetételeket (ilyek közé sorozza *álnok*-ot, mely más származottakat is) talál és sorol el. A *vár* szót sok összetettben leli, a persában is, mint a magyar város-nevekben. Mindkét nyelvben eredeti, közös szónak veszi. *Ungvár* szerinte *hunvár*; innen az *ungar* nevezet is, mely egyszersmind a sinaiakkal való ősi rokonságra mutatna, mivel azok is *han hoan* népek nevezik magokat. De *Hunnivár*-on nem érthetni hún várat, csak hún járást; mivel *vár* járást is jelentett. Itt mond ellene Hagernek, ki aztán, mint elől mondtuk, külön iratban felelt neki.

Az ige harmadik személye egyes számban ama nyelvekben is név gyanánt alkalmazható; mint itt: *volt tett*; voltom tettem tetted stb.

Több névképzőnk előfordul persában és törökben is: *-s -lik -lek*: *bilmeklik* scientia, *pasalik* basaság; magyarban: töltelek stb.

Az igék ragozása is hasonló a persában, törökben és magyarban. A törzs változatlan marad, segédszók azaz segédigék által történik a ragozás. A segédigék végzetei ragasztanak a törzshez, igéhez és néha névhez is, rövidítve, péld. persa *zi* él, *am* vagy *jam* vagyok; *zi-am*, v. *zi-jam*=*zim* élek. Így a törökben is. — Így tárgyalták a héber nyelvtanok; így a debreczeni grammatika is. Csak arra nem gondoltak, az elemek fölismerése s elég mélyre ható vizsgálás után sem, hogy hát a segéd-igék (vagyok leszek) hol veszik ragjaikat?

A magyar *-ú* melléknév-képző a törökben meglévő *-lu*-ból magyarázható. Ez ily *-ú*-hoz csatolja az *-ül* ragot és a vele alkotott határozót is.

Névutók, névragok a törökben is hátúl tétetnek a névhez. Ez aztán nem sémi tulajdonság, ha nem kizárólag áltaji is. De talál egy héber hely-jelentő szócskát vagy inkább hangot: *-h -ah*, mely amazoknak felel meg. Mint a görög *-de -then -ze -phi*.

A számnevekre nézve csak az egy kettő hét tíz száz ezer szókat hozza fel mint megfelelőket, hasonlókat; mint tudjuk, az utóbbiakra nézve nem ok nélkül.

Kisebbségi fontosságú s a rendszerre kevésbé tartozókat nem említek. Csak az állatokat hívó szokat, — és *zendavesta* = szent beszéd, — nincsen = persa *nehits*, meg magyar *van* = semmi van, — a magyar kérdő *-e?* = arab *eleph* és héber *h* (szó elején) — *azdig addig* = az + dek (török rag: ig) — *tegnap*, jobban *tennap* = *dün* (tör.) = tegnap, meg *nap*, — így *hólnap* török *hala most*, meg *nap* stb. e jellemzőbb kicsiségeket említem. — Szófüzésre nézve érdekesnek gondolja, hogy a török is így szól *van nekem* e h. habeo. A keletiekben is *van*: látván látom, mit lihetően a bibliából tanultunk. (Plautusnál: *natatim natant*.)

A sínaihoz hasonlítja a magyar nyelvet azért, hogy az *accentus* változása által a szók értelme változik ott is, itt is. *Accentust* mond, mint *előtte* is *utána* is sokan, *ékezés* helyett is, más értelemben is. Akkor is, ha a rövid *a*-ból hosszú *á*-t csinál, akkor is, midőn az egyenlő időmértékű két *é*-t (*é è*) különbözteti meg. Azt pedig nem fejtegeti, hogy történik, hogy ott az *accentus* sok, itt csak kevés — alig több, legalább legtöbb hangzóra nézve, nem több, mint csak kétféle változást okoz, a szó értelmére nézve.

Az összehasonlított s valóban elég nagy számú szók egy része érdekes összetételalkozása a hasonló hangzatnak: *álom*, *apa*, *dob*, *eme*, *kaczag* stb. Más részök csak a hangzatot alkotó betűk elcserélése, toldása, elesése által jön létre. A magyarból e hangtűneményeket nem kevés példával s nem rosszakkal igazolja ugyan, de nem veszi tekintetbe, hogy az effélék csak akkor fogadhatók el, ha azon egy nyelvben vagy kétséggel kívül *rokonokban* fordulnak elő, mindenesetre a rendszernek s a lényegesebb szóknek megegyezése alapján. — Vannak világosan átvett szók: *izsóp*, *bálvány*, *zsák*, *bolond*, *haramia* stb. Olyak is, melyek a persával vagy törökkel és szlávokkal közösek. — Vannak őseredeti áltaji szók, a magyarnál és töröknél ősi tulajdonok, — de olyak is, melyeket latin vagy görög eredetűk daczára, persában keres. Így *philiwan* = *pelébános*.

Ő róla is igaz, mit Húnfalvy Gyarmatiról mondott: nem törte fel a nyelvek kergét; a hasonlítás vezérelveiről tiszta ismerettel nem bírt. Rossz módszert sajátított el, jót csinálni nem tudott. Ugy tévedt mint mások, mint a külföld jelesei közül e korban számosak s a hazaiak közül még többen, — vesztességére a mi tudományos előhaladásunknak, tékozlásával úgyis

csekély erőnknek. Nem lehet kimenteni. Mellőzi az előtte, kinn és a hazában munkálkodottak példáit, — mellőzi a tanácsokat: Schlözerét, Paulinusét stb. Ezét pedig maga kérte. De összehasonlítása oly terjedtségű, példái oly számosak, hogy biztosan mondhatni, hogy Beregszászi többet tett a keleti nyelvek összehasonlításában, mint nálunk akárki más. A rendszeres összehasonlítást ő kezdte; Otrókoci és Bél Mátyás csak általános nézeteket fejtegettek. Utódai pedig az ő kezdeményén alapították munkáikat. Ezért nem is mondhatjuk, hogy teljesen és végképen haszontalan dolgot tett. Révai legalább (Elab. gramm. 49. 50. l.) nagy elismeréssel szól róla; utóbbi helyen azt is sejtette, hogy munkáját használta. De azt hiszem, használható lesz ezután is. Az összehasonlító nyelvészet mindig egyetemesebbé lesz, — s állíthatni, hogy akkor éri el célját, akkor lesz egészen alapossá, ha minden oldalon, minden fajta nyelv ismeretében eljutott az alapok megismeréseig. Eunek szükséges voltára sok jelenség mutat. A nyelvek osztályozásának alapja még ma sincs végleg megállapítva, a honnan némely nyelvet ide is amoda is sorozhatónak vallanak. Az a nézet, melyet a legjelesebbek közül néhányan vallanak, hogy a hajlító nyelvek az egytagúság és ragozóság fokozatain mentek át, e három fejlődési állapotnak vagy sajátságának osztályozás alapjául felvételét teszi lehetetlenné. Van, a ki a sémiak és áriják rokonságaért küzd, van, aki az altajiak és áriják ősi rokonságát bizonyítja, s van, a ki a celtát és németet egy eredetűnek hirdeti. Van több, a ki hasonlításai bevonja a világ minden fajta nyelvét, kivált a hol legegyszerűbb képzésmódról, kettőztetésről, hangsymbolikáról, hangsúlyról stb. van szó. A németek, már Grimm is, sokat foglalkoznak a finnel, sőt angol etymologiai szótárakban is találunk hivatkozást rokon finn s hasonló hangzatú magyar szókra. Összehasonlítani nem is lehet egyet, sőt kettőt is kevésbé; legalább a már megkülönböztött három nagy osztály jellemének ismeretével indulhatni el. »Ha az árja-nyelvész egy sémi nyelvvel meg nem ismerkedik, egyoldalú és hiányos lehet a hajlításról való felfogása; ha nincs bővebb ismerete valamelyik ragozó nyelvről, a hajlítás és ragozás viszonyáról való ismeretei nem vehetők biztosaknak.« (Sayce Introd. l. 159.) Nem lehetetlen hát, hogy hasonlító nyelvészeink ta-

núlni fogják a keleti (még most is nevezik így, Németországban is) vagy éppen sémi nyelveket is. Ilyekre nézve, ha nem tekintély vagy vezérkönyv, legalább segédeszköz, vagy eszméltető lehet a mi Beregszászink munkája. Összezavarja az árja és áltaji jelleműeket a sémiekkal, a fajkülönbséget nem ismerte, jeleit nem tudta egymástól megválasztani. De azt mégis látta, hogy a persában, — mely ő utána 60 évvel Podhorszkyt is figyelemre gerjesztette — több a hasonlat; a törökben pedig legtöbb. Az újabb tanulmányozó előtt érdekes lesz a különböző fajsajátságokat elhatárolni s látni, hol játszanak össze.

De érdekeltet bennünket szorgalma is. A sikertelen munkásságot is méltányolnunk kell, erkölcsi tanúságáért. Nálunk úgyis a munkásság, a kitartás hiányzik; a tehetség, úgy hiszszük, kevésbbé. Erélyünk nincsen, ha erőnk van is. Példájáért is hálánkat érdemli; úgy mint Horvát István és több más. De Beregszászi nem is sikertelen munkált; mert a magyar nyelv némely saját benső tulajdonságairól, melyeket a nyelv önmagából való gondos tanulmánya hoz tisztába, az összehasonlítás pedig felsőbb világosságba helyez, nyomos és becses munkákat hagyott.

IV.

A keleti nyelvek tanulása közben feltalált hasonlatokat szereti újra meg újra elmondani és alkalmazni. Így a mit a nyugvó *V*-ről, a mint hiszi, feltalált, melyet ő igen fontosnak tart és sokszor emleget; a Tud. Gyűjtemény egyik füzetében pedig (1819. VII. 96. és 1822. V. 72.) tüzetesen fejteget. Elmélete röviden ebből áll:

1. Az *ó ö ú ü* és ezeknek megfelelő rövidék, a szó végén, mindaddig változatlan maradnak, míg hozzájuk »függőlék« (suffixum) nem járúl, vagy másképen nem nevededik a szó (azaz képzés által). Ez esetben pedig a benne lappangó *V* előáll, mikor aztán a törzsek hangjokat (tonus) is elvesztik (megrövidülnek); de csak akkor, ha azt a hangváltozást a ragok stb. magánhangzó kezdete kívánja. Így *ő: övé, hó: hava, szarú: szarvak, könnyű: könyvek, keserű: keserves. . . Igék: ó ró fő fö lö nő nyö szö: óvok, rövök, lövés, nyövés stb.* Nem különbözteti meg a tonus megmaradását óvás fúvás-ban, kétes voltát másokban. A tájsházásokra nem volt tekintettel.

2. A nyugvó *V*-t találja »az *sz*-be kimenő« igékben is, melyekben hasonló esetben, de nem minden rag előtt, ott terem a lappangó *V*. Így: tesz: tevék, hisz: hívék. . . De újra el is tűnik. Így nevekben: sava sója, tava tója, hamva hamuja. Néha meg is jelenhet, de a törzsbeli magánhangzó is megmaradhat: hiúság hívság, könnyűs könyves, falvak faluk (írva hibásan, ih. 92. 93. l. talva taluja stb.) Igékben is: levél lől, leve lön, hive hűn stb. — Mindez pedig, t. i. a *V* előállása, nem szokásból, nem is könnyebb kimondás kedvéért van, hanem mivel a törzsekben (»gyökérszókbán«) is ott lappang a *V*, csak hogy európai betűkkel nem tudjuk leírni. De a keletiek leírják, bár néha nem mondják is ki. Másutt azt is kimondja, hogy az ily hangzatot óhajtaná héber-vav-val jelölni s általában előnyös volna ránk nézve, ha a latin betűk helyett persa vagy arab jegyeket használnánk. (L. Versuch 15. 16. 18.) Meg is kísérti zsidó betűkkel írni a szókat. (uo. 107. 108. 118. 121. 74. 75. stb.)

Alkalmazza elméletét tovább, és veszen fel nyugvó *j*-t is. »Az első conjugatoria tartozó« (mély hangú) igékben a harmadik személy függőléke: *ja*, a másodikra tartozókban ugyanaz: *i*. A *j* mely az *ö*-höz tartozó *V*-ből lett, amott mozgásban van, itt nyugszik; valamint nyugszik a második declinatióra tartozó *e*, *i*-ben is (öröme istene — éli hegyi). — Ide vonja az *-i* képzőt: máltai, bécsi, lelki testi, — és a többes *i*-jét (már az Aehnlichkeitenban): kései szőrei. (Derivatio 25. 27.)

Van nyugvó *h*-nk is: éh óh! (ezt nem szabad *h* nélkül írni) enyh, tereh, méh, dolh stb. Példái számosak. De már ez csak a kimondásra s nem az írásra nézve mondható nyugvónak (mit B. meg nem különböztet); mert a *h* nyugvás, azaz ki nem mondhatás esetében is kiíratik.

Emlékezik azután a *v* és *j* felcserélődéséről.

A Derivatio 29. l. szerint pedig van nyugvó *aleph*ünk is; mert a keletiekkel közös szavaink: *ab* (apa), *alma*, *árpa* stb. ott *aleph*-phel iratnak. Az arab *eliph* pedig egy értelmű a mi kérdő *-e*-nkkel. Csakhogy mi *e* hangot, az *alephet*, latin betűvel kiírni nem tudjuk.

Ezt az elméletet, nézetem szerint, így találta fel. A héberben és magyarban nem talált külön nominativust és külön

törzset, mint az ismeretes görögben és latinban vannak. A névtörzs végén pedig ott találta az *o u* (magyarban: *ö ü*) végzetet vagy vég-hangzatot. És úgy látta, hogy ezeken egyenlő változás esik itt és amott, azaz a magánhangzónak megfelelő szelleféle mássalhangzóvá változását. 'Ide csatolja aztán mindazt az esetet, melyben az *ó ú ö ü v*-vel cserélődik fel vagy vele párosodik, — és az *i j*-vel. Maga is észrevette pedig, hogy ily »*vocalescens consonans*«-ok, tehát ily nyugvó *v* és *j* fordulnak elő a latin nyelvben is; csak hogy a törzs más alakja miatt másképen. Ki is mondja ezen észrevételét. (Derivatio 196. l.)

A nyugvó és mozgó *v*-t említi Révai is (Elab. gramm. 811. 879. stb.) bizonyosan héber nyelvtani műszókkal élve; de külön nem tárgyalja s belőle oly nagy dolgot nem csinál. Megjegyzést érdemel azonban, hogy a *v* kimondását a törzs végén réginek és eredetinek véli, azaz hogy eredetileg *lov- löv-* (ló lő) volt a kimondott törzs.

Az egész elmélet, ha eszméltető és figyelmeztető hatása lehetett s épen magára Révaira is, nem bir fontossággal a nyelvtudományra nézve; — akármily nagy dolognak tartotta is Beregszászi. Mert akár azt mondjuk, mint az újabb nyelvtan teszi, — hogy az ily szók törzse: *tó* (vagy) és *tav-*, *lő* és *löv-* és az *sz-szel* bővülő igéknél: *ev-* *iv-* (v. ö. mégis: *eszeget*, *iszogat*, *iszákos* stb.); akár azt, hogy a *v* az előbbieken, vagy a *j* ilyekben *hi hé*: *hijános*, *hijába*, átmeneti hangképen van alkalmazva; a dolog, legalább az említett fajta törzsekre és ragozásukra nézve világosan lesz felfogva. — A két vagy többféle törzs felvétele, az újabb nyelvtan szerint, igen egyszerűnek és helyesnek látszik, az ily esetekben; de azt hiszem, hogy törzset és nominativust megkülönböztetni nincsen a mi nyelvünkben annyi ok, mint más rokon nyelvben, például a finnben. Mert a kettő közt való különbséget nem teszi egyéb mint ama magánhangzók igen egyszerű alakulása megfelelő szelletekké, vagy még a hangkilökés. Tehát nem a szóvégi mássalhangzók változása, — a törzs meghosszabbodása vagy gyarapodása s affélék.

Másik figyelemre méltó tárgya volt B. gyakori fejtegetéseinek, a mi ismét sokat foglalkoztatta: a kétféle *é*. Ez a kérdés a mai nyelvtudományra nézve is érdekes.

Nem első volt ő, ki kétféle *é*-t sejtett a magyar beszédben. Már Dévai Orthographiája így szól (Corpus Grammat. 99. l.): »e *ę*, ennec micor meg vonitua va^gon az alsó fele accor iol meg kell vonni, mintha kettős volna, mint itt *ę*les, *ķę*s. E^gęebcor nem kell meg vonni, mint itt eleuen ember.« És alább ugyanott: »é effelett az kis vonitás *i* hel^ett va^gon, í^g, kell mondani szep (így) lépes méz.« Tehát kétféle jelelést és kétféle kimondást ismer. Az egyik kettőztetett *e* (de melyik *e*? ezt nem ismer kettőt); a másik *i* helyett ékkel jelölt, tehát *í*-formán, *i*-vel szomszédos hanggal ejtendő *é*. És e két *é*-t könyvecskéjében állandóan az előbbi szavai szerint is jeleli.

Heltai megint megkülönbözteti. Meséiből és krónikájából kijegyezve és osztályozva találjuk a példákat az *ę*-vel és *é*-vel jegyzett különböző *é*-kre. M. Nyelvészet V. 390. sk. II. Valamint Erdősinek másképp jegyzett, de szintén eléggé megkülönböztetett kétféle *é*-jére is. Csak azt teszem hozzá, hogy Erdősi nyelvtanában nemkülönbözteti meg a kétfélét, mert egyszerűen azt mondja (Corpus. 7. l.): »*e* rectum keresę ütet« (keresé); »*obliquum*: keresę engemet.« Továbbá, hogy Erdősi *é*-vé változtatott *é*-jéből a kimondásra bajos következtetést vonni; mert annyi *i*-t, a mennyit ő ír és hihetően ejtett is, ma egy vidéken sem ejtenek, — s kérdés, hogy az ő idejében is valóban ejtettek-e, — e mellett egyik helyen *e*-vel írja azt, a mit másik helyen *é*-vel, péld. Corpus 7. alsó sorban *legenek* és másutt, péld. ugyanott 69—71. l. rendesen is, így irt: *ligen ligenek*.

Ugyan e két *é*-ről van tudomása Molnár Albertnek is, ki futólag említi, hogy némelyek megkülönböztetve írják, így szólván: notantur accentu acuto, sic *á é*, aut duplicantur, ut *au ee*, posterior a quibusdam pingitur sic: *ę*. Tehát egy valóban hosszú *é*-t és egy *ee* formán megjelöltet ismer (Corpus 118.) De tanúsítja, hogy nem a kiejtést, hanem a jelelést ismeri.

Sokkal világosabban ismeri és megkülönbözteti meg Geleji Katona, ki már különbözőképen is jelölte volna, ha hozzá való betűje lett volna. Mert mondja: »szükséges volna az acu-

tusokat a gravisoktól, főképpen az *e* vocalis felett megkülönböztetni, mert annak a magyar nyelvben, mint szintén a görögben, nagy ususa vagy, mint sokak helyett ezekből a szócskákból megtetszik: *èg* ardet, *ég* coelum, *èl* vivit, *él* acies, *fèl* metuit, *fél* medius, *èr* valet, *ér* vena etc.« (Corpus 304.) Ennyi a példa; a kimondás különbségéről nincs tovább egy szó sem. Azt sem lehet érteni, hogy alkalmazta volna más helyen a gravist, melyet Heltai *à è* mutató névmások és *là alá* (alá) stb. felett is alkalmazott, — holott ez utóbbiaknál a jelelt hangok más hosszú *á*-tól, a mennyiben ma felfoghatjuk, nem különböznek, — és így sem ebből, sem Geleji beszédéből a gravis értékét vagy célját meg nem érthetjük.

A kétféle *é* hangról szól valamit Turkovics Mihály is, abban a levelében, melyet Toldy közöl (Corpus 706.). Szerinte »az *e* betőnek... három hang(z)ása vagy, mint *e* szókból: *megèrzés megèrtés megtérés* kitetszik: az első rövid *e* csak magán lehet, a másik hosszú *è* accentus gravissal, a harmadik vékony *é* acutussal különböztetnek meg. Jóllehet az utolsó *é*-vel írok én ki efféle verbumokat, mint *fordétom tanétom megtéréti* és t. (stb.) Mert valamint hangzik az utolsó *é* *e* szóban megtérés, szintén úgy *e* verbumban is, én hallattomra, megtéréti; így a többiben is.« — Itt a kétféle *é* tulajdon halomása után van megkülönböztetve. De az is figyelmet érdemel, hogy a Turkovics idézte *megtérés, megèrtés, megèrzés*-ben az *-és* a Heltai farkas *ç*-jének felel meg (»peczençs, fecskçs, Velencçs, szerencçs« (M. Nyelvészet V. 391. 392.) és a *megtérés*-ben lévő törzsben *tèr* Heltai farkas *ç*-t ír (u. o. 390.), — végre hogy a Turkovics példájában *tèr èr èrez*-ben nem olyan *é* van, mely »*e*-re az az *ä*-re rövidüljön.« Legalább határozottan állíthatjuk ezt az *ért* és *érez* törzsek *é*-jéről, ha a *tér*-től eredő *terepély*-ben *terül*-ben stb. megrövidül is.

Ezek után a XVII. században élt nyelvtaníróink nem emlékeznek a kétféle *é*-ről. Jele, hogy nem vették észre a kétféle *é*-nek kimondását, ha volt is, a minthogy bizonyos volt, mint a következőkből azonnal kitetszik. Az is lehetséges, hogy észrevették a kétféle hangot, de kétféleképen jelölni nem tartották szükségesnek, mint sok egyebet. Nem is jelölhet meg az írás minden hangot vagy hangkülönbséget. S egy betűnek

több jelentése van a legsajátabb betűírásban is néha, például a latin *c s t*-nek, vagy a franczia *c g*-nek stb. E mellett erősen gyaníthatjuk, hogy a kétféle kiejtés egyes tájakon fordúlt csak elő, nem minden vidéken volt honos; úgy mint az *e*-re nézve van ma is. Erre mutat, hogy Molnár csak a jelölést ismeri, nem a kimondást, — hogy Erdősi kiejtése és jelölése is különbözik Heltaiétól: emez nem ejtett *i*-t az *é* helyén, amaz *i*-t ejt a másik *e* helyén is néha (jövinek, lenninek). Erre az is, hogy Turkovics a felhozott kevés példákban is eltér Heltaitól.

De az eltérő hangoztatás megvolt és érezték, emlegették utóbb is. Így Kalmár György Prodrómusában (1770) sokat beszél a többféle rövid *e*-ről és első azok közt, kik a kétféle hangzású *e*-t a nép beszédéből megismervén, írásban is meg akarták különböztetni. A hangzat minőségét is igyekezett összehasonlítások által megállapítani (i. m. 7. l.). De a kétféle rövid *e* ismerete nem vezette a kétféle hosszú *é* megismerésére. Voltaképen csak egy hosszú *é*-t ismer, mely éles hangjellel jegeztetik, ezekben: *kevély lélek negédes nép fél* (timet). Néha kettős hangzó *ez*, két *ee*- vagy *e*-ből összevonva: *kezét, szülét* *e* helyett: *kezeet szüleet*. E hosszú *é*-t *i*-nek is mondják, a 'Tiszán túl (nem csak ott!) s írása kétes az ilyekben: *íjét, készét, tanét, szerént*. De van kétes (anceps) *e* is, mely a törzsben hosszú, élesen ejtődik (acuitur), de a származottakban egyik tájbeszéd hosszúnak, másik rövidnek mondja: én en, ész esz, kötél kötel, mégyek megyek . . . tél telet telet, név nevet nevek neve neves nevez, fél felet feles felez, nékem nekem, néked nek stb. Ő hát a kettő közt a különbséget ismeri, a kiejtés különbségét azonban nem fejtegeti, a két rövid *e* (*e* *ä*: nála így) megfelelő voltára nem gondol; de némely előddel találkozik annyiban, hogy a nála ancepsnek mondottak jó részt azok, melyeket amazok kettőztetve ejtetteknek mondanak. Ismer még harmadik hosszú *é*-t is, mely mindkétféle rövid *e*-ből mássalhangzó-torlódás által származik; ezek azonban lényegökben hosszúknak nem mondhatók, — csak úgy mint az az *à è*, melyet Heltai így gravis accentussal kívánt jelölni. Látni való, hogy a kétféle *é*-t Kalmár csak változásából ismeri, de kimondásuk különbségéről világos ismerete nincsen.

De a debreczeni nagy grammatika megint tesz valamit.

Két *e*-t ismer, azt, a mely *ö*-vé lesz, és a másikat. A kimondás között való különbséget nem ismeri, legalább nem fejtegeti. Ismerhette volna pedig a Debreczen vidékén, a Berettyó táján hallható, nagyon megjelölten mondott *é*-t. — Kettőt ismer *é*-t is, egyiket »olyan húzásos *é*-t, mely soha húzatlanná nem változik, sem *i*- formával fel nem cserélődik« és egy másikat, »a melyet néhol mint *ié*-t, néhol mint húzásos *i*-t szoktak kimondani: szép szíp, biékessíg bikesség.« Kimondja, hogy ez a különbség »a nyelvnek természetén fundált ősi hagyomány.« Mellőzöm a további, mert a dolog lényegére nem tartozik. (Gramm. 145. 146). Csak azt teszem ide, hogy míg a debreczeni grammatika, hihetően az elődökre való tekintet nélkül — mert nem szokása történelmi felfogással tárgyalni semmit — e különbséget megjegyezte s fejtegette: akkor a vele egykorú Gyarmati »Okoskodva tanító nyelvmestere,« e dolgot figyelemre sem méltatja, — sőt maga Révai is megelégszik egy *é* említésével s csupán azzal jellemzi ezt, hogy kimondása éles tartozik lenni, az *e* és *i* közt eső hang. Révainak pedig eszméltetője lehetett volna a debreczeni grammatikán kívül, melynek igeragozása ellen küzködött egy felől, Baróti Szabó Dávid »Orthographia- és grammatikabéli észrevételek . . Komárom 1800.« cz. kis munkácskája is. Mert ebben Baróti Sz. nem csak két *e*-t és *é*-t, hanem két *ó*-t és *ö*-t is ismer, — s ezeket nem következtetlenül fejtegeti. (i. m. 8—11. l.)

Bővebben és sokszor ismételve, sok példával világosítva s tovább fejtegetve szól e hangokról Beregszászi, — s azt hiszem, a maga oktából. A régiebbek, az előtte voltak Kalmárig, nehezen eszméltették; mert ő ezekről sohasem teszen említést csak egy szóval sem, akármelyik tantételét tárgyalja is. Azt is tudjuk, mert maga mondja, hogy Versuch-ját »maga fejéből« dolgozta. De kivált nem hatottak rá az utóbb említettek; mert előbb kezdett erre gondolni, mint a debreczeni grammatika vagy B. Szabó műve megjelent, vagy az előbbi hozzá juthatott volna. Tudniillik már nyelvészeti legelső nagyobb munkájában, az Aehnlichkeitenban (82. l.) elszámálván a szók hangjelokozta értelemváltozásait s példákat hozván fel erre, a hangjelek közé sorozta az acutus és gravis accentust is, ily formán *lègy* sei du, *léggy* fliege, — *kèk* blau, *kék* es würe nőthig, — *el* weg, *il* leht,

él die Schneide, így: *fel fél fél, szel* schneidet, *szél* Rande, *szél* wind, *mer mēr mēr* s így még egy pár, melyet sem Kalmárnál, sem az előbbieknél nem talált, — arra is, jól rosszul okoskodva, hogy az *i i ü ü* hangmértéke mily érdeménkülönbséget okoz.

A Versuch 26. l. már nem csak egy-kettővel szaporítja a kétféle *é* példáit, hanem alkalmazza a hosszú hangzók különbségéről való nézetét, az egyenlő hangmértékű, de különböző természetű *ö*-re is, mit még bővebben tárgyal Derivatiója 9. lapján, de nem szabatosan. Kiválón érdekes, a mit az *-ék* ige múltjának végzete és az *ek* névképző közt való különbségről felhoz (Versuch 26. Derivatio 8. 9.) Különösebb érdeme pedig az, hogy első nyelvtanán, sőt Derivatióján is elejétől végig átviszi ezt a jelölést, — ha nem teljes következetességgel is. Mert nem érthetni, mi különbség van a Versuch 38. l. levő *-dik* 39. l. *ek*. 40. l. *-lek* és a 46. l. *-mény*, 43. l. *-ség é-i* között, midőn tudjuk, hogy mindkét rendbeli képzők *é-i*-vé változtatva ejtődnek és *e*-vé nem változnak.

A Derivatióban, hol e dolgot minden elődénél — és tudtomra utódánál is — bővebben tárgyalja, a természettel hosszú hangzókat úgy különbözteti meg a természettel rövidektől, hogy azok emeltebb vagy magasabb hangoztatással mondatnak. (»adtollere et elevare«). A hosszúk fajai (*é è*) közt megint azt a különbséget teszi, hogy néha »elatiore« és »acutiore« emeltebb és élesebb, máskor »depressiore« és »obtusiore« alantibb és tompább hangoztatásuak. Az egyformájú, de különböző kiejtésű ily hangzók, például *é-k*, megkülönböztetésére ajánlja itt is a már ismert jeleket. Példáit itt is szaporítja; de köztök a *rèv* vagy *rè* és *tèr* vagy *fèr* hibásan jeleztetnek acc. gravissal. Itt emlékezik a maig sem eléggé méltányolt hangtűneményről, az *é* s más hangzó hosszú vagy rövid voltáról ugyanazon szóban azonos értelemmel. Így: be bé, leszen léssen, ad ád, felé fele, hozzá hová stb. (L. i. m. 6—15. ll.)

Az itt közelebb felhozottak közül a hosszúság és rövidség meghatározására kell észrevételt tennem. Ugyanis van oly hosszú hangzónk, mely a neki megfelelő (ismeretes) rövidhez képest valóban emeltnek mondható, — nemcsak tartósabb, hanem a hanglépcsőn emeltebb hang is. Így a ma leginkább ismert és használt *α*-hoz (*ä*) képest emeltebb a szokott hosszú

á, — a legismertebb *e*-hez képest a hosszú *é*, melyet ma csak magát ismeri a nagyobb rész szokása. De azt az *á*-t a másik, de nem oly szokott *a*-tól, azt az *é*-t a másik *é*-től már nem emeltség vagy magasabb hangoztatás, hanem csak időmérték különbözteti meg. És így nem hibásan, hanem valódi következetességgel gondolkozik Baróti úgy, hogy van nyílt *e* és zárt *e*, — *a a*, — *o o* — *ö ö* s a hosszúk mindkettőből alakúlnak, egyszerűen hosszabb hangoztatással, de nem változtatott kiejtéssel. (Orthogr. és gramm. észrevételek 10. s köv. ll.) Csak az *ü*-ről hozok fel egy kis részletet Barótiból: »Vastagabb hangú *ö* van az effélékben: *tör, ör, gőz, főző* stb. Az ilyen *ü*-ről soha el nem marad a vonásocska. Néha *e*-re változik: *szölleje, veleje*. Vékonyabb . . . *ü*-t kívánnak: *ő dől, lő, szó, tő, kő, cső, nyő, dőjt, bőjt, sőt, lőn* stb. Az ilyen szókbán . . . rövid *ü*-re fordul: *szöhet, szövet, nyövet, jövök, tövös, kövek, löhet, (igy) lövet* stb.« Az csakugyan igaz, hogy némelyik nem rövidül meg, — de az is, hogy némelyik nem lesz *ü*-vé. Olyan forma tűnemények, mint az *é*-re nézve vannak. Az utóbbira nézve a tájbeszédekben vannak eltérések, az előbbire nézve kevésbé. És e különböző hangokat Baróti jelölni is kívánná. (11. l.) Az akademia »Nyelv rendszere« pedig nemcsak nem jelöli a két *é*-t, hanem a különbségökről sem emlékezik.

Baróti Sz. D. a »Magyarság virágai« cz. munkáján is átviszi a két *é* és *è* megkülönböztető jelezését. Így 11. lapon szükség, kènszerítte, kèntete, tètetre vetemedném, vetném, elejébe, terjesztém, èdes, szükségét, ètket. — 12. l. beadni, ügyét, törvényszékre, tèvő, kezét, bérbe stb. Megtartaná e jelezést még 1810-ben megjelent Éneisében is; de mint előszavában mondja, némelyek kellemetlen tarkaságnak nézték és a könyvnyomtatón is múlt.

A kétféle *é*-t említi mellékesen Révai Elab. gramm. 416. l., hol a *gravis accentus*-ról szól, mely az *az ez*-ből kihagyott *z* pótlása végett szükségessé való hanghosszítást, vagy mintegy kettőztetve kiejtést jelelné s jelelte a régieknél például *Teledinél*, így: *à è*. Tehát »*moram longiorem diversam ab acuta, gravem seu obtusam, productam tamen*« tulajdonít az így jelelt *à-è*-nek, — mint van a *kēd* (ebből: kegyed) szóban. Ez az *è* aztán különbözik az ismeretes *é*-től ebben *két*. Más

szókbeli értékéről a gravissal jelezendő *é*-nek, mely tompán de mégis hosszan ejtődne ki, épen nem szól, sem itt a hol helye nincsen, de a maga helyén sem.

Czuczor érdeme, hogy a N. Szótár (I. 553. s köv. lln.) bőven szól, ha nem történelmi felfogással is, a különböző hosszú *é*-kről.

Az elébb említett meghatározásbeli zavart (csak az elmélethez képest zavar) az okozza, hogy nincs meg minden hosszú hangzóhoz (á é ó) mind a két rövid s megfelelő hangzó, valamint minden lehető vagy lehetett rövidhez sem a hosszú. Az *a* kétféle rövid kiejtése nincs, legalább jól felismerhetőleg, a tiszántúli beszédben, — bár *marha* két *a*-ja közt, nagy figyelmezésre, találunk különbséget. A rövid *e* hangoztatása hasonlóul csak helyenként hallatszik, — az *o* kétféle kiejtését nem ismerjük; de az *ó*-ét igen. Mert mint másutt is említém, egyik vidék *au*-val határos, más tájék *oo*-val rokon kerekdebb *ó*-t hangoztat. Ezért nem lehetett a két *é*-t is az előtte ismeretes egyetlenegy *e*-hez viszonyítani, nem lehetett másképp szólni, mint hogy ez ismert *e*-hez képest (nem *é*-hez) az *é*-t emeltebbnek mondja, s ennek két faját, e tekintetben — az *e*-hez való viszonyra nézve — meg nem különbözteti.

Beregszászinak mindenesetre érdeme, hogy ezt a dolgot, hihetően előzők nélkül, bővebben tárgyalja, a hang megkülönböztetését nagyobb munkáin átviszi, a megkülönböztető jegyeket általában alkalmazni akarja. Figyelmezett az élő nyelvre, gondolkozott, gyűjtött, összevetetett; bár a tájszólások bő ismerete nélkül, a régi nyelvet alig tanúlgatva, — legfőlebb Molnár zsoltáraiból idéz emlékezet után és középkori nyelvemlékekből egykét helyen — lehetetlen volt tiszta felfogásra vagy alaposságra szert tennie.

Nagyobb sikerrel írt és gondolkozott az igék, kivált az u. n. rendhagyó igék ragozásáról. Eleinte — Versuch-jában — csak igen röviden szól rólok. Ide sorozza a melyek törzsének utolsó betűje *v*, mely a jelen idő első személyében, a jelentő mód imperfectumában, a conj. futurumban stb. mozgóvá lesz, mint *nő*, *növök*, *növék* stb. Továbbá a melyek végső betűje *j*: *bújik*, *fúj*, *híj*, *ríj*, *víj*, *szíj* (*hí*, *rí*, *ví*, *szí*). E második

osztályhoz foglalja azokat, melyekben a végbetű *sz*: lesz, tesz, vesz, visz, — azután az alszik-, nyugszik-féléket, melyek amazoktól annyiban különböznek, hogy *d*-vé is változik bennök az *sz*. Végre ide csatolja *men* igét is, melynek törzsét ekképen jól veszi fel.

Bővebben szól az *ik*-esekről a Zeitschrift v. u. f. Ungern 1804. VI. 370—375. megkülönböztetve először az egyszerű és származott, azután a kiható és ki-nemható igéket. Az *ik*-et támasz-szótagnak nézi (Stütz-Silbe), mely csak egy-két alakban marad meg, tehát nem képző, nem is rag.¹⁾ De behatóbban, eredetével és természetével nem foglalkozik, — valamint maig is keveset és kevés eredménnyel foglalkoztak, — legalább eredetével. Megtartandónak véli a *hat* potentialis képző után is. Rosszalja, hogy az Erd. nyelvmivelő társaság *vál*- és *úsz*-t javasol. Nem hozza fel az *-ik* szempontjából a gyakorító képzőket s nem teszi kérdésbe: vajon meg kell-e utánok tartanunk az *ik*-végzetet (iszik: iszogat-ik? iddógál, eddegél-ik?) nem tekintve a nép nyelvére, mely nem mond búvom búvol-féléket; ellenben *egyen- igyon*-t mond tárgyas viszonyban rendesen. Maga szerzőnk írja (Versuch 142.) »tselekve tselekede;« de még e műve írásakor, úgy látszik, nem elméltette e dologról vagy talán Révai nem eszméltette. — Ugyan e dologról beszél Élet és Literatura II. 235. Itt már kellő bőséggel adja elő az *ikes* ragozás módjától a közhasználatban is feltűnő kivételeket, jelesen a 242. l. búvik, kopik — a félszenvedőkből a megromlasz, hanyatlasz tsuklasz, siklasz-féléket (nála mindig két *sz*-szel). Tehát arra eszméltet, hogy Verseggy az *ik* idegennek tartása és túlzó gyűlölése miatt téved; Révai pedig, nem vévén — elve szerint — tekintetbe a köz-gyakorlatot, oly ígérekre is erőlteti az *ik*-et és vele járó ragozást, melyek mellett az *-ik* a harmadik személyben helyén van ugyan, de nem a megfelelő ragok a többi személyben.

Legbővebben pedig egy harmadik értekezésben tárgyalja az összes rendhagyó igéket, mely műve, szintén Révai gram-

¹⁾ Utóbb Tgy. 1825. 46—75. ll. egy helyen így szól az *ik*-ről: »Nem formativa az *-ik*, hanem csak személyt különböztető végzet, mint a deák *oritur-* *moritur*-ban az *ur*. Midőn névhez járul s általa abból ige lesz, akkor azon esetben formativum is egyszersmind. .p. okik, aggik, huggyik . .«

matikája előtt vagy avval egy időben dolgozva, a Zeitschriftben jelent volna meg, — ha belőle valahogy ki nem marad. Most a Derivatio harmadik toldalékát teszi. Itt 24 nagy 8-adr. lapon szól a rendhagyó igék osztályozásáról s ebbeli nézetei maig is helyesek s azt mondhatni, kimerítők. Három osztályt veszen fel. Elsőbe oly igék tartoznak, melyek utolsó betűje ragozás közben nem változik; másodikba, a melyek utolsó betűje más igévé formálódáskor vagy elesik vagy elváltozik; harmadikba, a melyeknek nem utolsó mássalhangzóik, hanem a szó bensejében magánhangzóik változik el.

Az első osztályba sorozza a) a kiható és ki-nemható, magánhangzó végzetűeket: ró, nyő, sző, lő stb. Ezekről már szóltunk. Ragozásukat részletesen mutatja ki, helyesen mellőzvé, a hol kell, a szelletfélét, bár törzshöz tartozókat: róttam (nem róvtam), rónál róni, — holott utóbb hibáztatja ezt *leend* e helyett: *lejend*. Mindig a lappangó és megmozduló *v* és *j* elmélete áll előtte. Ide vonja b) azokat, a melyek végén hallható *v* van (tudniillik a grammatikában és a műveltebbek beszédében; mert a népnél nincsen): szív (színi), fűv, óv, nyív (nyiv-og), rív (!) sív, búvik, vívik stb. Itt a ragozás közben a *v* majd j-vé, majd más mássalhangzóvá lesz. Mert ő szerénte van: hívtok, hívnak és híjtok, híjnak. Itt a *v* j-vel cserélődik fel; másutt teljesen elmarad mind a kettő: búvik, bújik, búik, (247. l. Derivatio) óv ó. Nevekben is: ív, íj, íves, íjas, (v. ő. ígyártó), szívos, szíjas (246. uo. Molnár szótárában szív=szíz.) — c) ebbe az alosztályba valók, a melyek végső betűje *sz* s ez *v*-vé vagy j-vé változik (és *gy*-vé is): tesz, lesz, vesz stb. — d) a melyek végső betűje ugyancsak *sz*, de hozzá *-ik* járúl, az *sz* pedig nem lesz a subjunctiv jövőjében j-vé — mint az előbbi osztálybelieknél — hanem *v*-vé: alszik: alvándik stb. — e) a melyeknek kétféle végbetűjük van: *sz d*: gazdagszik vagy -dik, dicsekszik vagy -dik. . . Végre f, a melyek nevektől *h—sz h—d* képzőkkel származnak: bűnhöszik vagy -ödik, sebhszik vagy -dik, vénheszik vagy -dik stb. Mind ezen osztályokat bőven kifejti; érdekesen és tanulságosan ma is; például az ilyek kétféle formáit: alhatik — aludhatik, fekhetik — feküdhetik. . . És ezeket: alat (altat, ólt), nyúgot (nyugtat), feket, esket, alkat,

melyek régies voltokért és rövidségökért becsesek, a mellett a népnél, mint innen is kitetszik, használatban vannak.

A rendhagyó igék második fő osztályába teszi azokat, melyek végső betűje mindig változatlan marad ugyan, de elváltozik, ha *-t* utánok tétele által kiható ige alkotódik belőlök. Ide első helyen azok jönnek, melyek végső betűje *l*, de *ik* nélkül: akad, apad, árad stb. (Tizenhárom sorban legalább 70 ige.) Ezekből lesz: akaszt, apaszt, áraszt stb. Másképp mint ezből *édes* e helyett: *ézes*, és *büz*-ből bűdös e. h. bűzös. Ide számítja az *-l* képzőjűeket is, melyek *-l*-je, ha *-t*-vel tovább formáljuk az igéket, elváltozik vagy elesik: dül—dült (dönt rosszul 260), foszlik—foszt, fülük—fűt, hajlik—hajt, márlik—márt (!). Itt említi az esik—ejt igéket is, melyek valóban rendhagyó képzésű igék ugyan, de ide tulajdonképen nem tartoznak. Az előbbiekre nézve pedig kérdésbe tehető: mi okon állíthatni, hogy a foszt ama foszl-ik-től származik s nem úgy, mint emez, a fosz-tól?

A harmadik fő osztályba azokat sorolja, melyeknek nem vég betűjük, hanem benső hangzójok változik. Ilyet csak háromat ismer: hal—meghólt, kél—felköltt (így), telik—megtölt (hát van—vólt?). Megemlíti az esmér, ismér, ösmér, ferdik, fördik, fürdik s még egy-két más igét. Jelentéktelen dolog; az *e* és *ö* felcserélődésére mutat, a mi kisebb mértékben akármely tájsházában is előfordul.

A Tgy. 1820. VII. 74. s köv. lapjain »a magyar nyelvnek igen különös és legnehezebb tulajdonságairól« cím alatt a tétető és tétettető igékről szól. Ezek alakulását, mely a törzsek különbsége szerint különböző, adja elő: hova teszünk *-tat* *-tet*, hová *-at* *-et* ragokat. Azután a határozott vagy tárgyas és másféle ragok alkalmazását. Majd a tétető és szenvedő egyformaságát, hogy találkozik össze a kettő, a *festetem* pingor és pingi jubeo formákban. Szól az igék személyragaiban lévő *j*-ről, melynek eredetét az *ö* személy-névmásban lappangva meglevő *v*-ben keresi, — mint a nevekre nézve már említettük. — A parancsoló módban pedig »bélyeg«-nek tartja ezt a *j*-t, mely aztán különböző más hanggá változik.

Előtte ily bőven, részletesen és helyes felfogással nem szóltak erről a tárgyról. Sőt kortársa Révai is alig mond töb-

bet. De egy fontos dologra nézve különböznek. Révai a nyelv történelméből bőven okadatol mindent; Beregszászi csak az élő nyelv bő ismeretéből meríti, igaz, hogy nagy számú példáit.

Végre ha át akarjuk látni, mily tárgyak körül s mi sikerrel, gonddal és ügyességgel forgolódott Beregszászi nyelvészkedése, azt kell még fölvennünk, mit tett a szószármazás és azzal kapcsolatban a nyelvújítás kérdésére nézve.

Az első korszakbeli munkáiban, az 1804 előttiekben, melyek pedig nagyobb terjedtségűek s mélyebb és szélesebb tanulmány szülöttei, keveset szól a magyar szóalkotásról. A Versuch 37—48. l. igen röviden sorolja el a képzőket, szerencsétlenül felhozva például az *-m* képzőre: malom, árestom, czirkalom, az *-ny*-re Sebestény (így), keresztény, karácsony szókat is, — semmi kifogást nem tévén a *-nok nők* ellen (melyeket a keletiekben is feltalál), — különbséget nem téve a *szakasz* és *halász*, *érték* és *birtok* stb. képzők közt. Az újításra csak egy kis megjegyzést teszen a névképzés végén, a Barczafalvi Szabó *istenedmény, fádmány* (theologia, dendrologia), *őség* szavai ellen. »Ezek« — mondja itt — »nyelvtanilag igen hibásak, bár analogice helyeseknek (?) látszanak is... A grammatikus csak a nyelv törvényeinek gyűjtője tartozik lenni, nem törvényszerzője.«

Azok a viták, melyek az újítás ügyében folytak, nem érdekelték, legalább egyelőre, B-t; húzamos ideig nem fakasztották ki, hogy ez ügyben nyilatkozzék. Irt az orthographiáról, az ígérkről, a nyugvó *vav*-ról stb.; de a szóképzésről, tehát a nyelvújításról is, egy ideig semmit, — vagy, mint említők, alig valamit. Csak 1815-ben jelenik meg az elől is jelzett *Derivatio*, melynek dolgozása vagy talán nyomtatása miatt egy ideig Pesten lakott. E művét a nyelvművelés segítségére, Kulcsár István ösztönzésére (Praefat. XV.) írta; tehát bizonyynyal az újítók ellen s közvetlenül a Mondolat stb. hatására. Itt hát fő dolga a szók származásáról és származtatásáról szólni (ha szabad a derivatiót és formatiót így értelmeznünk); mellékesen, minden indulat és személyek megnevezése nélkül, néhol a hibás származtatásokat megbirálni. Csakugyan ez foglalja el

munkájának legnagyobb részét. Mert a 48 első lapou hangtani fejtegetéseket — kedvelt tárgyairól, az előbb érintettekről — bocsátván előre, melyekből kivált az aequivocalitásról (hangzóegyeztetés) és az *i* hangzóról szólókat ma is haszonnal olvashatjuk.¹⁾

Tárgyalásának vannak hiányai, sőt tévedései is. Nem különbözteti meg a szótörzset a gyökértől, az igetörzset a névtörzstől; nem vitatja meg jól, föléleszthetni-e az elavult rövid törzseket s azok formájára lehet-e rövidíteni a maiakat. A mit ide tartozót a Praefatióban, a latin szóról következtetve mond, igen kevés és keveset nyom. A képzőket (*»literae serviles«*) mindig hangzók nélkül s a hangzók fontosságával nem sokat gondolva, betűrendben számlálja el; tehát nem a rövidekről megyen a fejlettebbekre, nem az egyszerűkről az összetettekre; az ismeretesebbeket és érthetőbbeket nem különbözteti meg azoktól, melyek értelme kétes, értéke alig felfogható. Nem érinti azt a nagy kérdést: vajon a képzők érthető szók voltak-e valaha, vagy vannak köztök olyan járulékos (paragogicus) hangzatok is, mint a héberben ismertek, s mint B. szerint a dereng, borong véghangja előtt való *n*, vagy a magyarban az alig értelmezhető *aj*, *ej*, *ály*, *ély* (v. ö. *taréj* vagy *taré*, *taraj*, *karé*: *karaj*, *tető*: *tetěj*, *verő*: *verěj* stb. *tetőtől*: *tető tetély tetelyéz* a népnél.)

Nem nézi képzőnek a genitiv é-jét. Nem tárgyalja a maga helyén s kellő bőséggel az *-i* melléknév-képzőt; csak a hangtani egyik czikkelyben. Nem említi a *-lan -len* határozó képzőt és *-lag -leg*-et; az *-m*-et ilyekben *törmöl*, *törmelék*, *csermely*, *csörmő* stb.; bár az *m*-féléről sokat beszél, s *alamusz* és még egykettő-

¹⁾ Az aequivocalitásról érdekes a mit De natura indole etc. legutolsó könyvecskéje 3 — 7. ll. mond. A franczia kimondáshoz hasonlítja a magyart. Amaz gyermekies gyorsasággal fut át szavain, ha különböző hangzójuak is; a magyar pedig lassú komoly járású lévén, lassú komoly lépéseit csak tempóra (*»ad numerum quasi et ad tactum«*) teheti, nyelve természete szerint. Honnan van ez? A franczia a végső *e* hangot mellőzi, a hangzókat összeolvasztja (*eau, ou*), mássalhangzókat hagy el szó közepén és végén, szótagokat vagy szókat is elnyel vagy orrán kibocsát, a hangzók és szótagok mértékével nem gondol. De a magyar minden hangzót accentusával együtt, minden mássalhangzót és szótagot mennyisége szerint, külön hallhatólag és érthetőleg kimond. Ez hátráltatja ezt, amaz segíti elő azt. Minden nyelv a nép jellemének felel meg. —

ért *m—sz*-et is veszen fel. Nincs kifogása az *n—k* (-nok) ellen meggondolatlanul hozza fel az ilyeket például: *szövétnék, eretnek, titoknok*, — mint az *-ny*-re *csákány*-t, *arany*-t, bár megjegyzi, hogy idegen szók, valamint *törvényt* is (héber: *thorah*) *márványt* (pers. *marvah*) stb. Talán úgy vehette fel, hogy idegen szók mellé is tehettünk magyar képzőt, vagy — a mi fontosabb — idegen képző hangzatára idomítottunk magyar szövégeket. Felhozza az *-ár* képzőre például: *csaplár, korcsmár, mészár, kulcsár, vezér* — megjegyezvén itt is, hogy idegen szók. Külön képzőkül veszi fel *-hatnék -hetnék*, melyek csak alakok, — bár a nép nyelvében törzs gyanánt forognak. Nem érinti a *-só -sű*-t ilyekben: hátsó, hátulsó, középső, embertülső stb.

Jelessége, hogy példái számosak. De sem tájzólásokból, sem a régi nyelvből nem szedi össze. Azokból tud keveset, de ezekből alig ragadt rá valami, — Révai után annyi idővel! Szedi hát példáit a maga vidékéről, mire gyakran hivatkozik is, és az ismeretes irodalmi nyelvből. Így a *-dz*-re érdekes példái: *gyepedzik, mohodzik, evedzik* (evesedik), *levedzik* (level), *leledzik* (64. l.) A *-g*-re: *gyalog* mellett *balog* sárig (van *sarog* is) és az igékre felhozottak is. (66. l.) A *-h—d*-re *ivahodik* »*ab írík*,« melyet *év*-től=pus, *sanies*, megkülönböztet. — Az *-l*-re nézve (az *lk—d* alatt): *lesel, kétel, hiúl*=*híval* stb. (80. l.) Így a *-ty*-re: *sikattyú* »*pro sikantyú*« (szövőszékhez való, székelyföldön: *sikoltyu* vagy *csikoltyú* V. ö. Baróti Sz. Kisded Szótárát), *kollantyú* (más vidéken *kall*- más értelemben) *kösöntyű* (eredetét nem magyarázza), *fergetyű* vagy *fürgettyű*, *ergetyű* (eregető), *pattantyú*, *karmantyú* (hibás származásának tartja.) Más *-ty*-félét például *hártya* vagy *fortyan*, *szortyog* stb. nem említ. — A *ts*-re: *dugats, korátsú, kopátsol, vakarts, tanáts, gubits* vagy *gubats, nyögécsel, lobátsol, köhécsel* stb. Esmertek analógiájára ismeretlenek a néptől felszedve. Általában példái oly számosak, hogy ma is sok érdekes adatot vehetni belőlök; sok gondolkozás és jegyeztetés eredménye. Vegyesen kívántam az ismerteket és ritkábbakat felhozni én is.

És a felvett és tárgyalt képzők közül, az előbb említett hiányok és nehézségek daczára is, ritka hibázik a szabatoság ellen. Tudjuk, mily nehéz meghatározni, mily terjedtségű képzőt vegyünk fel oly szók mellett, melyek sok képzővel vannak

toldva, például: ajándék, karmantyú v. sarkantyú, szorgalmatos — vagy igékben: ajándékozzat, szerkezzet, táplálkozik, szám-lálgat, hamvazgat, fondorkodik. Vajon így vegyük-e fel, hogy ezekben képzők: -ándék, -mantyú, -antyú, -galmatos, és -kozzat, -kezzet (M. Ny. Rendszere 118.) — -lálgatik, -lálgat, -vazgat, -dorkodik stb. u. o. vagy rövidebben. Ily esetekben nehéz kitá-lálni: meddig terjed a név- vagy igetörzs, és így, mi tartozik hozzá mint név- vagy igeképző, mit kell belőle összefoglalni, mint *egy* képzőt, hár összetettet. Tehát kell-e úgy összetenni vagy ösz-szetetteknek venni, hogy különböző értékű s mozzanatú alkotó végzések is egynek nézettessenek. Néhol még a névtörzs sem világos, bár egyszerű. Így *dúzs*, *gúzs*-ról mikép mond hassuk, hogy *s*-sel képződtek, holott *dú* vagy *gú*-t és ilyfélekét nem is-merünk. (M. Ny. Rendszere 74. l.) Másképp van *zaj*, melynek gyökerét *zar*-ar, *ziv*-a-tar, *zú*-g stb.-ből ismerjük (Vörösmarty-nál: hejh *ziv*- *ziv*- *zivatar*.) mint *hěj*- vagy haj-ét (alma haja = héja) is *hé*—*hi*-ből. E nehézség mellett is Beregszászi Deri-vatiójában kevés hibásan felvett vagy nem szabatosan megkü-lönböztetett képzőt találunk.

Az összetettekről ismét nem kimerítőleg, sőt a főbb ne-meket sem ismertetve beszél; mégis mond eszméltetőleg egyet-mást. Így az igekötőkről, igenis bőven szólván, mondja, hogy némely középigék, még ezekkel összetéve is, ki-nem-hatók ma-radnak. (Mellőzöm az erre tehető észrevételt) De vannak, a melyek elvetvén *ik*-jöket, az igekötők által kihatókká lesznek és tárgyat vonzanak: áll: megáll (szavát); jár: megjár (a vá-sárt, utat stb.) Továbbá hogy *eszik*-nek van *eszen* és *esz* alakja is stb. Az összetett nevek közül figyelmet érdemlő példái: mér-mondó »*audax liber in loquendo*« — »*vox composita elegans*« — barnaszeg (úgy hiszem szégbarna, mint szégsárga v. ö. félszeg néha: feleszeg p. áron). Az összetettek természetéről, felosztá-sáról s meg amaz Amadé- és Faludiféle mézédés, gyapotlág (így), jég-fagy-hű (szív). pávahosszan (nyúló ruhafark. Faludi.) stb. az ilyek helyes vagy helytelen volta felől egy szót sem szól. Csak kevés rossz összetételt hoz fel például. Ebbeli tani-tása arra az időre nézve is keveset ért; az utóbbira nézve pedig, melyben összetett nevek és igék úgy elszaporodtak, semmit sem jelent.

Az újítókra nem nagy hatást tett Beregszászinak e különben nagy értékű műve. A szószármaztatásra nézve sok jót elmondott, sok jó tanácsot adott. De legnagyobb részt oly képzőkről szól, melyeket az újítók nem használtak, melyekkel nem is szépihettek; azokról a rövidekről, könnyű hangzatúakról, melyeket leginkább szerettek használni, nagyon keveset találtak itt. Rendszeresen dolgozta munkáját; megtanúlhatták belőle a magyar szóalkotás sokféle módját, sok meglevő szó kapcsolatát, összetartozását, egymásból eredését, a nyelvnek ebbeli gazdagságát; de a magok czéljára keveset meríthettek belőle. Látták, hogy lapály, veszély jó szók; de nem győződhettek meg, hogy erély vagy más ilyen, rossz volna. Az *-ny* képző alatt nem találták kimutatva: jó-e erény (bár a Tgy. 1825. VIII. 46—75. ll. a *rénnyt* felhozza, de minden fejtegetés nélkül) szerény; az *-l* alatt nem, hogy jó-e jutal (Kazinczynál) e helyett: jutalom, mint diadal, fiatal. És nem tanulhatták meg: meddig mehetni a képzők kevesítésében, az igék törzseinek névtörzs gyanánt használásában. Csak kevés új alkotást támad meg: inkább magát az elvet általánosságban, — bár azt is követketlenül.

De kivált két ok gyengítette a hatását, mint Kazinczy bírálatából és Beregszászi ellenbírálatából (»Két értekezés«) kitetszik. Egyik az, hogy a származás módjait kimutatván s megállapítván, az analogiát tette tekintélylyé; de annak ellene kellett mondania, hogy az analogia szerént alkotott minden szó jó volna. Sőt kimutatja, hogy az analogia követése sok rossz szónak ad lételt. (Derivatio 188.) Fölibe teszi hát a szokást. A szokáson meg Kazinczyék mást értettek, mint ő: a jó írók szokását s ezt nemcsak Quintilián, hanem Révai és a tőle tekintélyül idézett Adelung nyomán is. És azt követelték, hogy a szokást a jó írók kezdhetik és alapíthatják meg. — Mi több, Beregszászi a grammatika tekintélyét avval is kisebbítette, hogy Quintiliánra támaszkodva, a nyelvtan tudását szükségesnek hirdeti ugyan, de kimondja ugyanannak szavaival, hogy azt nem akarja a nyelvművelés akadályává tenni: »Nec ipse ad extremam usque anxietatem et ineptas cavillationes descendendum, atque his ingenia concidi et comminui credo.« Végül miután Cicero, Caesar, Messala grammatikai tanulmányaikat

kiemeli, így szól Quintilián és vele Beregszászi: »non obstant hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.« Nem természetes volt-e Kazinczynak úgy gondolkozni, hogy ő a grammatikát tanulja, tanulta valamennyire a régi nyelvet is; de éppen azt nem akarja, a mit Quintilián és B., hogy e tanulmány, a »poshadt« grammatikusok törvényei, ama cavillatiók és anxietas által az elmetehetségek eltörpüljenek s éppen azt nem akarja, hogy ama tanulmányok akadályoztassák, miattok fennakadjon. Az írónak a nyelv feletti uralkodását érdekesen magyarázza (Tgy. 1819. IV. 122.) így: »az író ura a nyelvnek, szabad kéjű, de nem vak kéjű, tanult kéjű nem tudatlan kéjű... barátja nem ellensége, művelője nem pusztítója, nem rontója, de építője.« S ugy látszik Göthével tartott, ki egy helyt mondja »Der geistreiche Mensch kuetet seinen Wortstoff ohne sich zu bekümmern, aus was für Elementen er bestehe; der geistlose hat gut rein sprechen, da er nichts zu sagen hat.« (Werke Tübing. 1851. XXVI. 156.) A »tisztaság« Göthénél és Kazinczynál az idegen formák kedvéért tett újítások ellenkezőjét jelentette.

»Jó az a mi szép és szükséges«: gondolta Kazinczy. A szükségét és szépséget másféle ember másképp érzi. Valóban csak a jó író és költő tudja megítélni. A grammatika törvényeket hoz le; de e törvények nem a lángelmék megköötözésére, valók; a lángelmék saját alkotásukkal teremtik a törvényeket »Sine imperio« működnek és győznek. Ez a gondolkozás ártott legtöbbet akkor, mikor nem lángelméjű, de nem is tehetséges emberek idomígtatták a nyelvet, a valódi hivatottak után; nem hivatásból, hanem gépszerűen. Mert utóbb a Kazinczy követelte joggal minden tehetségtelen fordító kívánt és mert élni.

Másik hiány volt, hogy B. némely tantételekhez csatlakozva, sokszor az analógiához ridegen ragaszkodva, kicsinyeskedésre s képtelenségekre vetemedett. A nyugvó vagy inkább megmozdult vav miatt nem volt jó: *könnyez*; mert a v-nek nem szabad kiesni. Ellene könnyű volt Kazinczynak Molnár szótárából könnyet (»göny«) idézni. *Felejteti* mellett nem jó a rövidebb *feledni*; bár tájszólásban és a régieknél is megvan, — kivált pedig a mindenfelé ismeretes: *feledékeny*-ben. Ily

okból hibáztatja a *védni* szót, mely a népnél, a mint ő tudta, *vétui* (a *d* hibás felcserélése miatt.) A *csel* szót rossznak tartja, bár a régieknél sokszor van. Az *év*-et csak ily kapcsolatokban tűrheti meg: harmad évi stb. Pedig éppen úgy volt: harmad éve is. Násznagy, hadnagy jók, de *várnagy* nem. *Könnnyelmű* nem jó; de *gazdasszony* ellen nincs szava. — Kicsinyeskedve rosszal (»cavillatio!«); holott maga is érzi a változtatás, fejlesztés, újítás szükségét. Nem annyira abban, mit az *íz* kétféle alakban és kétféle kiejtéssel való (íz sapor, íz articulus) meghonosításáról (több helyt, például Két értekezés 45.) mond vagy akar, hanem inkább abban, a mit egy értekezésében találni. (Tgy. 1820. VII. 82.) Itt jönnek ily szavai elő: *elődi* primitivum (régibbeknél elődedi), *hajlongás* (hajlítás vagy hajtogatás), melynek itt csak jelentése új (85) *fűggeszték* (a debreczeni grammatikában: ragaszték 88.) — *íge* *hajlatok* (hajlítás alakjai 89.), *vonatos hangbetű* (ékeztet hangzó 91.) *pattanat* u. o. Ide vágnak élénk felszólításai is: »Audendum!« (Deriv. 187. 188.) A nyelv művelésének szükséges volta és arra való buzdítás. (u. o. 210. 211.) Ezért látta aztán úgy a dolgot Kazinczy is, hogy B. nem annyira ellensége az újításnak, mint az újítóknak és egyes — nem tudja miért — nem tetsző új szóknak. Ezért írja róla (Lev. II. 185.) »ez az ember is, mint sok más, aki hozzá hasonlít, nem enged helyet sem réginek sem újnak, ha — azokat más csinálja.«

Van még e dologra nézve, utolsó művei egyikében (Tgy. 1826. V. 96.) egy jelentékeny nyilatkozata. Szól itt némely »fiatal tudósok« ellen, »kik nyelvünket sokféleképen csigázzák, idéetlen új szókkal éktelenítik, természetes járásából kivesszik, deák, német és franczia rájárára feszítik, meg nem gondolván azt, hogy egy ázsiai szabású nyelvet, annak kára, romlása és veszte nélkül, ez vagy amaz európai nyelv kaptájára ütni nem lehet; egy szóval, a kik majd úgy bánnak nyelvünkkel, mint a fazekas egy darab keze alá vett lágy agyaggal, melyből, rúgván a korongot, kénye szerént oly edényt kerekít és formál, a melyet neki tetszik és jónak látszik.« Ha ezek a nyelv cse-csemő korában, fejlődése alatt tették volna ezt, lehetett volna; de most már késő, »mert nyelvünk felhúzakodott és úgy szólván elérte az ember vagy férfi kort; egész testtel, erős, izmos

tagokkal bír, éppen idő korához illendő öltözete nincs; mivel elhagyatott állapotban nevededvén fel — mint a gyámoltalan árvaságra maradt gyermek — ruházatjáról nem volt kinek gondoskodni. Megvan ugyan még most is a régi köntöse, melyben mindennap forog köztünk; de az már szűkecske neki, a mellett nem is csinos eléggé; és hihető, azért zárták be előtte az ajtót némely nagy udvaroknál. Látni való hát, hogy neki természetéhez és idejéhez képest, bővebb és csinosabb köntösre van szüksége. Minthogy pedig neki még a magyar ruha is, ha egészen új vagy tarka-barka volna, annál inkább a... római tóga, a német kaput, s a francia frakk, igen ellenére nagyon, tehát csak a régi viseltes ruháját kell testéhez alkalmaztatni, egyező színű eresztékkal bővítgetni, gondosan kicsínoztatni s szép természetéhez illesztgetni (de ahhoz értő mester-kezekkel ám; mert a kontárok csak elcsufítanak *azt*), egy szóval férfi korához illő szép magyar öltözeté változtatni... Igenis úgy van: bővítés, gyalulás, símítás és művelés nélkül szűkölködik nyelvünk csak; egyébiránt meglelt nyelv már ez; egész alkotmánya kész régen, mely igen természetes egyszerű, a mellett oly okos alkotású, hogy mennél inkább vizsgálja az ember, annál inkább csudálja *azt*; én legalább nem győzők rajta eleget csudálkozni.»

Előbbi műveiben keveset, és épen nem nyomósan, mondott az idegenesség ellen. Csak a Derivatio IV. l. említi a germanismust és u. o. 212. l. elvül a peregrinitas ellen a magyarosan szólást. Hogy most tüzetesen szól, itt is általánosságban, ellene, s e nézetét a felhozott sorokat követő bírálatban, a valóban rossz nyelvű Minerva ellen néhány jelenségre alkalmazza: az idő okozhatta. Annyira ment a »selypítés« az idegen szépségek meghonosítása végett gyakorlott soloecismus, hogy Kölcsey az Élet és irodalmában (II. 122.) Kazinczy germanismusai mentegetésére kimondá: »van francia constructio, de német és magyar nincs« s épen azért tartja mind a mi nyelvünket, mind a németet szerencsésebbnek a többi európainál s magánál a régi rómainál is. »Az út meg van törve; de nem Kazinczy és Báróczy által, hanem régtől fogva az egész nemzet által.« (S még sincsen magyar constructio!) »s ezen út lesz az igaz út s erre hajlik a nyelv s ezt maga útjából el-

venni... nem lehet... Hidd el nekem, a nyelv maga meghatározza magát, hogy ez vagy az a szó vagy szólásforma bevétessék-e vagy ne? Sem grammatika, sem syntaxis nem határozzák meg: hanem valami más, a mit nevezni nem lehet.« A mi meg az idegenességet illeti, arra nézve Kazinczy, (Levelei II. 57.) mindön szemére vetik, hogy magyarul írván, németül gondolkozik, úgy felel, hogy nem tagadja, nem is mentegeti; sőt azt kérdi, hogy szégyen-e az? Hiszen Cicero is úgy cselekedett.

Kölcsény okoskodásából pedig a mi jó, nem értették és nem követték. Azt t. i. hogy a nyelv fejlesztését nem kell erőltetni, hanem a köz szellem fejlődésére kell bízni s legfeljebb még azokra, kik a közszellem lángelméjű tolmácsai; legfeljebb valódi szükségből kell beleavatkozni. A mi rossz és nem is igaz, — az előtétel — azt nagyon is megértették s magokra értették, a lángelmétől jogot nem nyert kortársak és utódok is. Mint költői műveiket, úgy szólásaikat sokszor akarták avval menteni ki: nem kell azokat érteni, csak érezni vagy sejteni.

Bevégzem rövid ismertetésemet.

Beregszászi elsőben és főkép a nyelvrokonságot tárgyalja. Csak »hasonlatosságot« mond ugyan fő munkája czím-lapján; de a magyar és keleti nyelvek rendszerbeli egyezéseiről, hasonló szavairól, az azokból átvettekről tett nyilatkozásaiból kitetszik, hogy többet, azaz rokonságot, közös eredetet értett. E rokonságot Révai is az ősi eredet tanúságának s a nyelv igen tisztes tulajdonságának tartja. Fejtegetik utódaik is; különösen pedig az elődök: Otrokocsi, Bél Mátyás, Oertel, Nagy György és többen. Csalódott, mint azok; de a kik a nyelv hasonlatokat talán szélesebb körben fogják keresni, hasznát vehetik munkájának. — Közelebről pedig a magyar nyelv bensőbb és szorosabb ismeretét sok gondolkozással, jó felfogással s gondal irt munkái gyarapították.

Életében segédeszközök nélkül, elhagyatva s csak élete végén méltányoltatva fáradozott; halála után félszázadig nyilvános elismerést nem nyert. Némi méltánylást a t. Akadémiától akartam számára megnyerni. Szorgalmát a legszigorúbban ítélő sem mondhatja gyümölcstelennek; de a gyümölcstelen szorgalom is megérdemli az elismerést.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarrá. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférnök 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlébeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól. 1876. 97. l. 60 kr. — X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábertól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól	50 kr.
V. Emlébeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlébeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.
III. A mordvaik történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól.	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól.	10 kr.

V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személynagairól. Imre Sándor l. tagtól	2/1 r.
VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	26 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól	10 kr.
X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvid től	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágost től	1 frt.
V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.	10 kr.
VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.
VII. Az úgynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az 6-índben. Mayer Aurel től	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenő től	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károly től	50 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.